

UHASSELT

KNOWLEDGE IN ACTION

Faculteit Bedrijfseconomische Wetenschappen

master handelsingenieur

Masterthesis

Hoe komen Key Audit Matters tot stand?

Anne Keulers

Scriptie ingediend tot het behalen van de graad van master handelsingenieur, afstudeerrichting accountancy en financiering

PROMOTOR :

Prof. dr. Maarten CORTEN

UHASSELT

KNOWLEDGE IN ACTION

www.uhasselt.be
Universiteit Hasselt
Campus Hasselt:
Martelarenlaan 42 | 3500 Hasselt
Campus Diepenbeek:
Agoralaan Gebouw D | 3590 Diepenbeek

2019
2020

Faculteit Bedrijfseconomische Wetenschappen

master handelsingenieur

Masterthesis

Hoe komen Key Audit Matters tot stand?

Anne Keulers

Scriptie ingediend tot het behalen van de graad van master handelsingenieur, afstudeerrichting accountancy en financiering

PROMOTOR :

Prof. dr. Maarten CORTEN

Deze masterproef werd geschreven tijdens de COVID-19 crisis in 2020. Deze wereldwijde gezondheids crisis heeft mogelijk een impact gehad op het schrijf- en verwerkingsproces, de onderzoekshandelingen en de onderzoeksresultaten die aan de basis liggen van dit werkstuk.

Woord vooraf

Deze masterthesis vormt het sluitstuk van mijn opleiding Toegepaste Economische Wetenschappen: Handelsingenieur met als afstudeerrichting Accountancy & Financiering: Accounting Track. Dit onderzoek heeft als doel een kijk te krijgen op hoe *Key Audit Matters* opgesteld worden. Tot op heden is er nog maar weinig onderzoek verricht naar hoe auditoren omgaan met *Key Audit Matters*. Daarom leek het mij interessant om mij te verdiepen in dit onderwerp.

Hierbij wil ik graag een aantal personen bedanken. Zonder hen was het niet mogelijk geweest deze masterproef tot een goed einde te brengen. Allereerst wil ik mijn promotor Prof. dr. Maarten Corten bedanken. Zijn aanbevelingen en feedback stuurden mij in de goede richting. Verder wil ik de auditoren bedanken die openstonden voor dit onderzoek. Deze gesprekken gaven mij de nodige inzichten. Als laatst wil ik ook mijn familie en vriend bedanken die mij tijdens mijn opleiding door dik en dun gesteund hebben.

Anne Keulers
Bilzen, juni 2020

Samenvatting

Verschillende partijen zijn geïnteresseerd in de financiële verslaggeving van een onderneming aangezien dit voor hen een belangrijke informatiebron is. De belanghebbenden hebben nood aan zekerheid over de betrouwbaarheid van de informatie die voor hen beschikbaar is. Ze nemen immers beslissingen op basis van deze informatie. De controle die een externe auditor uitvoert, is van belang omdat hij een opinie formuleert over de betrouwbaarheid van de financiële verslaggeving opgesteld door het management en de effectiviteit van het intern controlesysteem.

De maatschappij stelt hoge verwachtingen ten aanzien van een auditor omwille van de 'verwachtingskloof'. Deze kloof is het verschil tussen de verwachtingen van de maatschappij ten aanzien van auditoren en de prestaties die auditoren dienen uit te voeren. Hiernaast is het *pass/fail*-model voor auditrapporten het onderwerp van toenemende kritiek door regelgevers en gebruikers van de jaarrekening omdat het weinig communicatieve waarde biedt. Enerzijds is het nuttig omdat het aangeeft of de financiële overzichten eerlijk en juist voorgesteld zijn, anderzijds geeft het slechts in beperkte mate informatie over een specifieke auditklant. Dit komt door het feit dat een auditrapport voor ieder bedrijf dezelfde inhoud heeft. Enkel het oordeel over de jaarrekening is een element dat bedrijfsspecifiek is, maar aangezien er slechts vier auditopinions bestaan, geeft dit weinig informatie. De kritiek bereikte zijn hoogtepunt na talloze boekhoudschandalen omdat het vertrouwen van de stakeholders in de financiële overzichten gedaald was tot een absoluut dieptepunt.

Om het vertrouwen in de financiële staten van de onderneming te herstellen, hebben regelgevers getracht de transparantie van het auditverslag van organisaties van openbaar belang te verhogen door het communiceren van *Key Audit Matters* (KAM's) verplicht te maken. Deze kernpunten van de controle zijn aangelegenheden die tijdens de controle van de financiële overzichten, in de professionele oordeelsvorming van de auditor, het meest significant waren. Door de vermelding van deze significante punten trachten ze meer bedrijfsspecifieke informatie te verschaffen aan stakeholders.

De recente verplichting tot het communiceren van KAM's zorgde voor heel wat opkomend wetenschappelijk onderzoek. Hierin ligt de focus voornamelijk op de redenen waarom KAM's ingevoerd werden, wat KAM's zijn en welke invloed de rapportering ervan heeft op investeerders. Er werd echter nog niet onderzocht hoe auditoren omgaan met het rapporteren van KAM's en welke beslissingsprocessen spelen bij deze rapportering. We weten dus niet hoe KAM's tot stand komen. Dit leidt tot de centrale onderzoeksvraag van deze masterproef: 'Hoe komen *Key Audit Matters* tot stand?'

De verplichting tot het rapporteren van KAM's lijkt voor auditoren een moeilijke evenwichtsoefening. Zo wordt er verwacht dat auditoren KAM's met de nodige voorzichtigheid zullen behandelen om geen *self-fulfilling prophecies* te veroorzaken. Dit betekent dat het maken van een voorspelling uiteindelijk tot het uitkomen van die voorspelling leidt. Een voorbeeld in de auditwereld is het afleveren van een *going concern opinion* (GCO) door de auditor of het bespreken van het risico op een *going concern*

in een KAM. De auditor wijst hiermee op mogelijke continuïteitsproblemen. Dit kan voor de onderneming ertoe leiden dat bijvoorbeeld schuldeisers strengere voorwaarden opleggen of zich terugtrekken uit de vrees voor dit continuïteitsprobleem. Doordat stakeholders op deze GCO reageren, krijgt de onderneming net continuïteitsproblemen. Het omgaan met veel onzekerheid leidt er waarschijnlijk toe dat auditoren gebruik zullen maken van KAM-voorbeelden die beschikbaar zijn. Dit wordt dan ook nader onderzocht in deze masterproef.

Aan de hand van een kwalitatief onderzoek op basis van acht interviews met externe auditoren werd onderzocht hoe auditoren KAM's opstellen. Hieruit kwamen de volgende bevindingen naar voren. Ten eerste lijkt de inhoud van de discussies die auditoren met het auditcomité van ieder bedrijf voeren, gewijzigd omwille van het feit dat eerder voornamelijk interne risico's besproken werden (tenminste bij een verklaring zonder voorbehoud). Nu hebben de discussies er echter een complexiteit bijgekregen omdat besproken dient te worden wat naar de buitenwereld gecommuniceerd zal worden. Bij deze communicatie gaan zowel de auditor als het auditcomité *self-fulfilling prophecies* willen vermijden, hetgeen een tweede bevinding vormt van deze masterproef. Auditoren staan dan wel ten dienste van de stakeholders, maar willen een onderneming niet onnodig schade berokkenen. Uit de resultaten blijkt dan ook dat bedrijfsrevisoren met de nodige voorzichtigheid omspringen met KAM's. Verder lijken auditoren het moeilijk te hebben met het vinden van een juist evenwicht tussen de risico's duidelijk en voldoende te rapporteren enerzijds en de vrees de onderneming ongewild schade te berokkenen anderzijds. De onzekerheid die de vrees voor een *self-fulfilling prophecy* met zich meebrengt, blijkt te leiden tot *mimetic* isomorfisme en dit vormt de derde bevinding van dit onderzoek. Dit wil zeggen dat auditoren geneigd zijn om zich te inspireren op voorbeelden van Nederland, het Verenigd Koninkrijk, Belgische concurrenten en eigen gerapporteerde KAM's en deze voorbeelden zelfs integraal overnemen. Dit om zoveel mogelijk de onzekerheid van het rapporteren van 'nieuwe' KAM's te vermijden. Verschillende factoren spelen hierin mee. Voornamelijk de onzekerheid en de moeilijkheid van het verwoorden lijken een trigger te zijn om KAM's nogal *boilerplate* te rapporteren. Teksten zullen in dit geval zonder veel aanpassingen hergebruikt worden omdat de verwoording ervan als zijnde enorm moeilijk ervaren wordt. Daarom is het verleidelijk de KAM's van het voorgaande jaar te rapporteren omdat stakeholders hier niet fout op reageerden. Bij het rapporteren van een nieuwe KAM zal inspiratie halen uit KAM's van concullega's leiden tot gelijkaardig risicomijdend gedrag. Zo hopen ze te voorkomen dat stakeholders een verkeerde conclusie trekken omdat ze een te sterke reactie van het publiek wensen te vermijden.

Dit onderzoek wijst op een belangrijke bedreiging die de regelgeving met betrekking tot de verplichte rapportering van KAM's met zich meebrengt. Zo geeft het onderzoek een sterke aanwijzing dat het controleverslag waarschijnlijk opnieuw zal evolueren naar een standaardopinie omdat auditoren zo voorzichtig omgaan met KAM's. Er zou verwacht kunnen worden dat omwille van *mimetic* isomorfisme meer en meer dezelfde KAM's overgenomen zullen worden. Hierdoor dreigt het doel van de regelgevers volledig teniet te gaan. Het doel van de uitgebreide controleverklaring is immers het ter beschikking stellen van bedrijfsspecifieke informatie aan stakeholders. Op basis van de bevindingen lijkt het er echter op dat de gerapporteerde KAM's op termijn terug steeds minder bedrijfsspecifieke informatie zullen bevatten. Dit zou betekenen dat het auditverslag niet veel informatiever is dan voorheen. De verwachtingskloof veroorzaakt door de informatie-asymmetrie

wordt in dit geval niet kleiner, maar waarschijnlijk groter omdat de verwachtingen hoger liggen door het uitgebreide controleverslag. Hetzelfde geldt voor de informatiekloof, de kloof tussen de informatie die stakeholders denken nodig te hebben om een geïnformeerde beslissing te maken en hetgeen zij ter beschikking krijgen.

Ook voor de auditoren zelf is dit onderzoek relevant. Door dit onderzoek worden auditoren zich er immers van bewust welke factoren hen kunnen beïnvloeden bij het opstellen van KAM's. Het is waarschijnlijk dat een consistente rapportering doorheen de jaren als minder informatief beschouwd wordt door stakeholders. Dit kan zelfs het geval zijn indien de auditoren steeds opnieuw de risico's analyseren en eenzelfde uitkomst bekomen. Het nastreven van variatie in de rapportering van KAM's lijkt om deze reden wenselijk. Daarom wordt aanbevolen dat auditoren hier rekening mee houden omdat dit verschillende voordelen oplevert. Zo zullen stakeholders het auditrapport als meer informatief beschouwen en zal er daardoor in grotere mate sprake zijn van vertrouwen in de financiële overzichten. De informatiekloof zal hierdoor afnemen.

Er is ook sprake van enkele beperkingen in dit onderzoek. Ten eerste is de rapportering van KAM's nog maar sinds kort verplicht in België waardoor auditoren slechts beperkt ervaring hebben in het rapporteren ervan. De risico's die aangehaald worden zijn daardoor mogelijk wat beperkter in landen waar de regelgeving rond KAM's al langer van toepassing is. Ten tweede kan er bij een kwalitatief onderzoek aan de hand van interviews steeds een vertekening ontstaan, ook al werden alle richtlijnen om deze vertekening zoveel mogelijk in te perken in het kader van dit onderzoek volledig opgevolgd. Zo kan het risico op sociaal wenselijke antwoorden of een verkeerde interpretatie van een bepaalde uitspraak nooit volledig uitgesloten worden. Ten slotte zal het gevolg van de processen die ik in deze masterproef in kaart heb gebracht (i.e. de verwachting dat het auditrapport terug meer standaard wordt) enkel kwantitatief onderzocht kunnen worden. Dit is dan ook een sterke aanbeveling voor verder onderzoek.

Inhoud

1. Inleiding	1
2. Literatuurstudie en proposities	3
2.1 <i>De externe audit</i>	3
2.2 <i>Het auditrapport</i>	4
2.3 <i>Ontstaan Key Audit Matters – Critical audit matters</i>	6
2.3.1 Verwachtings- & informatiekloof	6
2.3.2 Invoering nieuwe rapporteringsstandaard	8
2.4 <i>Partijen betrokken bij het opstellen van Key Audit Matters</i>	9
2.4.1 Het management	9
2.4.2 Interne auditor	10
2.4.3 Externe auditor	10
2.4.4 Het auditcomité	10
2.5 <i>Theorieën die het opstellen van KAM's kunnen verklaren</i>	11
2.5.1 Self-fulfilling prophecy.....	11
2.5.2 Institutionele theorie.....	14
2.6 <i>Proposities</i>	15
3. Methodologie – kwalitatief onderzoek	19
3.1 <i>Casestudies</i>	19
3.2 <i>Sampling respondenten</i>	19
3.3 <i>Aanpak interviews</i>	20
3.4 <i>Verloop interviews</i>	21
3.5 <i>Analyse interviews</i>	21
4. Resultaten – kwalitatief onderzoek	25
4.1 <i>Inleidende resultaten</i>	25
4.2 <i>Opstellen Key Audit Matters</i>	27
4.2.1 Discussie auditcomité	28
4.2.2 Self-fulfilling prophecies	31
4.2.3 Mimetic isomorfisme	34
5. Conclusie.....	39
6. Lijst van geraadpleegde werken.....	43

1. Inleiding

Al tientallen jaren kampt het auditberoep met groeiende kritiek op het auditrapport, controverses over kwesties zoals aansprakelijkheid van de auditor en hun rol bij het opsporen van fraude en fouten (Pinto & Morais, 2019). Meer bepaald is het *pass/fail*-model voor auditrapporten het onderwerp van toenemende kritiek door regelgevers en gebruikers van de jaarrekening omdat het weinig communicatieve waarde biedt (Church, Davis, & McCracken, 2008). Enerzijds geeft het model aan of de financiële verslaggeving eerlijk en juist voorgesteld is, anderzijds heeft het auditrapport weinig communicatieve waarde. Zo'n rapport geeft voornamelijk informatie over een audit in het algemeen en slechts in beperkte mate over een specifieke auditklant. Voor ieder bedrijf heeft het auditrapport immers dezelfde inhoud. Het oordeel over de jaarrekening is het enige element dat bedrijfsspecifiek is (Branson, Breesch, & Hardies, 2017; Hayes, Dassen, Schilder, & Wallage, 2005). Aangezien er slechts sprake is van vier verschillende auditopinions geeft dit dus slechts beperkt informatie.

Hiernaast weten gebruikers van de jaarrekening niet juist wat de verantwoordelijkheden van een auditor zijn. Daarom stellen ze hoge verwachtingen ten aanzien van de auditor en als het misloopt, vraagt de maatschappij zich af waarom de bedrijfsrevisor hier niet voor gewaarschuwd heeft. Dit komt doordat er nog steeds sprake is van de verwachtingskloof. De kloof wordt gedefinieerd als het verschil tussen de verwachtingen van de maatschappij ten aanzien van auditoren en de waargenomen prestaties van auditoren (Church et al., 2008; Norazura & Amanuddin, 2018; Porter, Simon, & Hatherly, 2003). Na talloze fraudeschandalen bereikte het vertrouwen van stakeholders in de financiële overzichten een dieptepunt met als gevolg dat de kritiek zijn hoogtepunt bereikte.

Als antwoord op de ontevredenheid en als poging om de 'verwachtingskloof' te verkleinen werd in 2014 door de Europese Unie nieuwe regelgeving opgelegd waarmee de verplichte openbaarmaking van *Key Audit Matters* (KAM's) in auditverslagen geïntroduceerd werd. In aansluiting hierop heeft de International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) in januari 2015 de nieuwe International Standard on Auditing (ISA) 701 in het leven geroepen. De EU heeft KAM's geïdentificeerd als significante risico's, significante transacties of gebeurtenissen, of belangrijke beoordelingen door auditoren (Pinto & Morais, 2019). Het zijn aangelegenheden die de aanzienlijke aandacht van de auditor vereisen bij het uitvoeren van de controle. KAM's betreffen voornamelijk gebieden waar er een groot risico is op een materiële afwijking. Naast het aanpakken van de ontevredenheid is het doel de kwaliteit van een audit verbeteren, de belangenvermenging tegen te gaan via strengere onafhankelijkheidsregels en meer transparantie verkrijgen in het auditverslag om zo het vertrouwen van investeerders in de financiële informatie te herstellen (Gaeremynck et al., 2018).

In de wetenschappelijke literatuur is reeds veel onderzoek verricht naar wat KAM 's zijn, wat ze inhouden, de reden waarom ze ingevoerd werden, welke invloed ze hebben op investeerders en wat het mogelijk gevolg is van de bekendmaking van KAM's. Er is echter maar weinig onderzoek gedaan naar de factoren die auditoren beïnvloeden in hun rapportering van *Key Audit Matters*. Zo is er nog geen onderzoek verricht naar hoe auditkantoren omgaan met de rapportering van KAM's, wat ze

rapporteren en of er hiervoor inspiratie wordt opgedaan bij andere auditkantoren. Om een passende bijdrage te leveren aan de literatuur stel ik 'Hoe komen *Key Audit Matters* tot stand?' als centrale onderzoeksvraag. Er wordt getracht een beeld te schetsen van het proces dat van toepassing is bij het opstellen van KAM's aan de hand van kwalitatief onderzoek.

Aandeelhouders en schuldeisers, kortom stakeholders, willen meer inzicht in de risico's van een onderneming en vragen om een transparanter auditrapport. Door de verplichting tot het rapporteren van KAM's krijgen de stakeholders meer inzicht in wat er schuilgaat achter een audit, maar doordat KAM's publiek raadpleegbaar zijn waardoor ook concurrenten, werknemers, schuldeisers en dergelijke kunnen meekijken, zorgt dit voor een moeilijke evenwichtsoefening voor de auditor. Iedere KAM die gerapporteerd wordt, kan leiden tot een *self-fulfilling prophecy*. Een voorbeeld hiervan kan voorkomen indien de auditor in een KAM het *going concern* risico bespreekt of bij zijn opinie een *going concern opinion* (GCO) aflevert. Doordat de auditor wijst op dit risico kan het zijn dat de onderneming net continuïteitsproblemen krijgt omdat leveranciers of andere stakeholders op deze *concern* reageren door strengere voorwaarden op te leggen. Daarom wordt verwacht dat dit leidt tot heel wat onzekerheid en daarom zullen auditoren KAM's waarschijnlijk met de nodige voorzichtigheid behandelen. Ook uit de Big Four bedrijven hun bezorgdheid over de manier waarop deze sectie opgesteld wordt om het vooropgestelde doel te bereiken. Ze vragen zich af wat *Key Audit Matters* zijn en hoe deze geselecteerd worden. Wat eveneens tot veel onzekerheid leidt. Dit leidt er waarschijnlijk toe dat auditoren naar elkaars auditverslagen zullen kijken om te bepalen welke KAM's best wel en welke best niet gerapporteerd worden (Cordoş & Fülöp, 2015). Indien dit het geval is, zal het auditverslag opnieuw evolueren naar een gestandaardiseerd rapport waardoor voorbijgegaan wordt aan het uiteindelijke doel van deze verandering. Dit wordt nader onderzocht omdat regelgevers net meer informatieve waarde willen verkrijgen.

Allereerst tonen de resultaten van het kwalitatieve onderzoek aan dat de inhoud van de discussies die auditoren met het auditcomité voeren, veranderd zijn na de invoering van KAM's. De oorzaak hiervan is dat er in hogere mate gefocust wordt op het feit dat bepaalde risico's, die eerder enkel intern besproken werden, gecommuniceerd zullen worden in het auditrapport. Zowel de auditor als het auditcomité willen *self-fulfilling prophecies* vermijden. Dit is de tweede bevinding van dit onderzoek. De auditor heeft een rapporteringsverplichting ten aanzien van stakeholders en moet ervoor zorgen dat de financiële overzichten betrouwbaar weergegeven zijn, maar wil hierbij de onderneming geen schade berokkenen. Daarom lijken auditoren een afgewogen keuze te maken tussen welke KAM's gerapporteerd worden en of er misverstanden kunnen ontstaan in de interpretatie van de formulering. Dit leidt ertoe dat auditoren te maken hebben met veel onzekerheid over wat te rapporteren in hun auditverslag, wat blijkt te leiden tot *mimetic* isomorfisme. Dit is de derde bevinding van het onderzoek. De resultaten geven dus aan dat auditoren zich lijken te inspireren op andere auditoren om foute reacties te vermijden.

Het onderzoek wijst uit dat het auditverslag waarschijnlijk opnieuw zal evolueren naar een standaardverslag. Het doel van het uitgebreide controleverslag lijkt dus volledig teniet te gaan. Dit onderzoek is relevant voor de auditoren omdat ze zich er zo van bewust worden welke factoren van invloed zijn bij het opstellen van KAM's.

2. Literatuurstudie en proposities

2.1 De externe audit

Een groot aantal belanghebbenden is geïnteresseerd in de financiële informatie van een onderneming als bron van informatie. Er zijn verschillende stakeholders, zoals aandeelhouders, investeerders, klanten, schuldeisers, leveranciers, werknemers, concurrenten en overheidsinstanties. Zij hebben nood aan zekerheid over de betrouwbaarheid en kwaliteit van de informatie die hen ter beschikking gesteld wordt om geïnformeerde beslissingen te nemen.

Een vrijemarkteconomie kan immers enkel bestaan indien er betrouwbare informatie gedeeld wordt tussen de onderneming en zijn stakeholders. Het is vooral belangrijk dat de informatie transparant en onbevooroordeeld is. Dit wil zeggen dat de gegevens in het voordeel van alle partijen voorgesteld worden en niet op een manier waardoor één partij een voorkeursbehandeling krijgt. Dit houdt in dat de gerapporteerde informatie een weerspiegeling moet zijn van de werkelijke, huidige economische toestand van haar activa en passiva (Breesch, Hardies, & De Muylder, 2012). Dit verklaart de behoefte naar een externe audit. De auditor speelt hierin een belangrijke rol omdat hij door het verifiëren van de betrouwbaarheid van de jaarrekening ervoor kan zorgen dat de informatie-asymmetrie tussen managers en stakeholders kan verminderen (Branson et al., 2017; Corten, Steijvers, & Lybaert, 2017).

De American Accounting Association (AAA) (1973) definieert een audit in het algemeen als:

"A systematic process of objectively obtaining and evaluating evidence regarding assertions about economic actions and events to ascertain the degree of correspondence between those assertions and established criteria; and communicating the results to interested users."

Een externe audit is dus een systematisch proces waarbij de auditor objectief bewijs wenst te verzamelen en te evalueren inzake beweringen over economische acties en gebeurtenissen die zich voordeden in de onderneming om zo de mate van overeenstemming tussen de beweringen en de vastgestelde criteria vast te stellen. Achteraf zullen de resultaten gecommuniceerd worden aan de geïnteresseerde gebruikers (Branson et al., 2017; Johnstone, Gramling, & Rittenberg, 2017).

Managers stellen de financiële overzichten op en zetten een intern controlesysteem op voor de onderneming. Hiermee beweren zij impliciet dat deze getrouw opgesteld zijn. Het doel van een externe audit is een mening uiten over de betrouwbaarheid van de financiële verslaggeving opgesteld door het management en over de effectiviteit van het intern controlesysteem. Verder heeft een audit het doel om bij te dragen aan de mate waarin gebruikers vertrouwen stellen in de financiële overzichten. Een auditor is in staat zijn oordeel te vormen door een controle uit te voeren overeenkomstig de International Standards on Auditing (ISA's) en relevante ethische voorschriften. Externe audits kunnen enkel een toegevoegde waarde hebben indien het publiek vertrouwen heeft in de objectiviteit en juistheid van de opinie over de effectiviteit van het intern controlesysteem en de betrouwbaarheid van de jaarrekening, die door een auditor gegeven wordt.

Een externe controle van de financiële overzichten zorgt voor vertrouwen in de jaarrekening en levert een verbeterde kwaliteit van de financiële informatie op (Breesch et al., 2012). Het creëren van vertrouwen in de jaarrekening is belangrijk voor zowel de onderneming als de stakeholders. Potentiële investeerders zullen op basis van de informatie in de jaarrekening het bedrijf waarderen en beslissen om te investeren. Indien er geen vertrouwen is, zullen investeerders minder snel geneigd zijn te investeren. Stakeholders kunnen de resultaten van de onderneming beoordelen op basis van de financiële verslaggeving (Branson et al., 2017). Ook potentiële leveranciers, klanten en werknemers gebruiken de financiële overzichten om financiële beslissingen te nemen. De financiële overzichten worden onder meer gebruikt om de prestaties van het management te beoordelen en de financiële toestand te beoordelen (Brook, 2012). Zo zal een leverancier bijvoorbeeld kijken naar het feit of de onderneming in staat is zijn korte termijn schulden af te betalen. Ook hier is het vertrouwen in de juiste weergave van de cijfers belangrijk omdat een leverancier anders terughoudend ten opzichte van de onderneming kan zijn. Indien de financiële analyse gunstig is en er is vertrouwen over de correcte weergave van de cijfers dan is de kans groter dat leveranciers met de onderneming willen samenwerken. Hetzelfde geldt voor de andere stakeholders van een onderneming omdat zij ook geïnteresseerd zijn in de financiële toestand van de onderneming om weloverwogen beslissingen te nemen.

Auditoren dienen dus te beoordelen of de financiële overzichten opgesteld zijn in overeenstemming met de van toepassing zijnde stelsels inzake financiële verslaggeving. Dit oordeel heeft betrekking op de vraag of de financiële overzichten getrouw zijn weergegeven en een getrouw beeld geven. Er is dus geen sprake van een materiële afwijking (IAASB, 2016a; Johnstone et al., 2017).

De Financial Accounting Standards Board (FASB) definieert materialiteit als:

"The omission or misstatement of an item in a financial report is material if, in light of surrounding circumstances, the magnitude of the item is such that it is probable that the judgment of a reasonable person relying upon the report would have been changed or influenced by the inclusion or correction of the item."

Een materiële afwijking houdt dus in dat de weglating van informatie of de onjuistheid ervan het waarschijnlijk maakt dat het oordeel van een redelijk persoon die vertrouwt op deze informatie gewijzigd of beïnvloed zou zijn (FASB, 2018).

2.2 Het auditrapport

Het resultaat van een externe audit is een auditrapport waarin de auditor een opinie levert op de jaarrekening en op bepaalde onderdelen van het jaarverslag. Deze opinie is het belangrijkste element in het auditverslag omdat de auditor hierin de vraag beantwoordt of de financiële overzichten een getrouw beeld geven en opgesteld werden in overeenstemming met de wet en algemeen aanvaarde boekhoudprincipes (Johnstone et al., 2017).

De auditopinie wordt gevormd op basis van de verkregen controle-informatie. Hij dient als basis voor zijn oordeel een redelijke mate van zekerheid te verkrijgen over de vraag of de financiële overzichten

vrij zijn van een materiële afwijking (ISA 700 §10-15) (International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB), 2016c). Een redelijke mate van zekerheid wil zeggen dat er een hoog niveau van zekerheid is, maar dit is geen absolute garantie dat een controle die overeenkomstig de ISA's uitgevoerd is altijd een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude of fouten zal ontdekken. Er is sprake van een redelijke mate van zekerheid wanneer de auditor voldoende en geschikte controle-informatie heeft verkregen om zo het risico op een materiële afwijking naar een aanvaardbaar laag niveau terug te brengen. Ook zal de auditor beoordelen of de vastgestelde materialiteitsgrenzen passend zijn en kijkt hij naar wat de invloed is van de niet-gecorrigeerde afwijkingen (Branson et al., 2017; Hayes et al., 2005).

Er zijn vier soorten opinies: een auditrapport met een verklaring zonder voorbehoud, een verklaring met voorbehoud, een onthoudende verklaring en een afkeurende verklaring (Branson et al., 2017; Johnstone et al., 2017). 95 procent van alle commissarisverslagen zijn verklaringen zonder voorbehoud. Twintig procent hiervan betreft een verklaring zonder voorbehoud met een toelichtende paragraaf. Een verklaring met voorbehoud komt voor in drie procent van de gevallen. De onthoudende verklaring wordt gegeven in één procent van de gevallen en een afkeurende verklaring wordt zelfs in minder dan één procent van de gevallen gegeven.

De eerste soort houdt een verklaring zonder voorbehoud in. Dit wil zeggen dat men tot deze conclusie kon komen op basis van voldoende en geschikte controle-informatie en dat de jaarrekening als geheel geen afwijking van materieel belang bevat. Hiernaast is er ook een verklaring met voorbehoud. Deze wordt verkregen indien er voldoende en geschikte controle-informatie verkregen is, maar er een afwijking is van een specifiek onderdeel van de jaarrekening. Deze afwijking is materieel, maar niet van diepgaande invloed. Een diepgaande invloed houdt in dat de gevolgen voor de financiële overzichten niet beperkt zijn tot specifieke onderdelen, rekeningen of posten van de jaarrekening. Indien de gevolgen van de voorgaande elementen echter hiertoe wel beperkt zijn, maar ze vertegenwoordigen een substantieel deel van de financiële overzichten of zouden dit kunnen vertegenwoordigen dan is er ook sprake van een diepgaande invloed. Als laatste kan het ook zijn dat de auditor vindt dat het betrekking heeft op toelichtingen die van fundamenteel belang zijn voor het begrip van de gebruikers van de financiële overzichten (International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB), 2016d). Een voorbehoud kan ook gemaakt worden indien de auditor niet over voldoende en geschikte controle-informatie beschikt en er sprake is van een afwijking van materieel belang, maar opnieuw niet van diepgaande invloed (Branson et al., 2017; Johnstone et al., 2017).

Als derde is er de onthoudende verklaring. Hierbij wordt er geen oordeel gegeven over de financiële overzichten van de klant. Er zijn verschillende redenen voor een auditor om dit oordeel te geven. Ofwel legt de klant een beperking op aan de reikwijdte van de controle. De auditor bekommt in dit geval niet voldoende en geschikte controle-informatie. Hierbij is het mogelijk dat de cliënt belangrijke informatie probeert te verbergen. De mogelijke gevolgen van onontdekte afwijkingen zijn materieel en van diepgaande invloed. Een tweede reden is dat in sommige rapporteringssituaties de twijfel over de voortzetting van de cliënt als continuïteit zodanig is dat de auditor niet van mening is dat een aanvullende paragraaf bij een goedkeurende opinie passend is. Een aanvullende paragraaf ook

wel gekend als een toelichtende paragraaf houdt een verwijzing in naar bepaalde aangelegenheden waar de auditor de aandacht op wil vestigen ongeacht of er al dan niet een voorbehoud door de auditor werd opgenomen. Ook wanneer auditoren niet onafhankelijk zijn ten opzichte van een cliënt kunnen zij de audit niet uitvoeren in overeenstemming met de professionele controlestandaarden en mogen zij geen oordeel over de jaarrekening geven. Omwille van deze redenen is de auditor niet in staat om een oordeel te vormen en moet hij een onthoudende verklaring afleveren.

Als laatste is er de afkeurende verklaring. Een auditor moet een negatief oordeel geven wanneer hij van mening is dat de financiële overzichten als geheel niet in overeenstemming met de wetgeving worden gepresenteerd en er sprake is van een afwijking van materieel belang en diepgaande invloed (Branson et al., 2017; Johnstone et al., 2017)

2.3 Ontstaan Key Audit Matters – Critical audit matters

2.3.1 Verwachtings- & informatiekloof

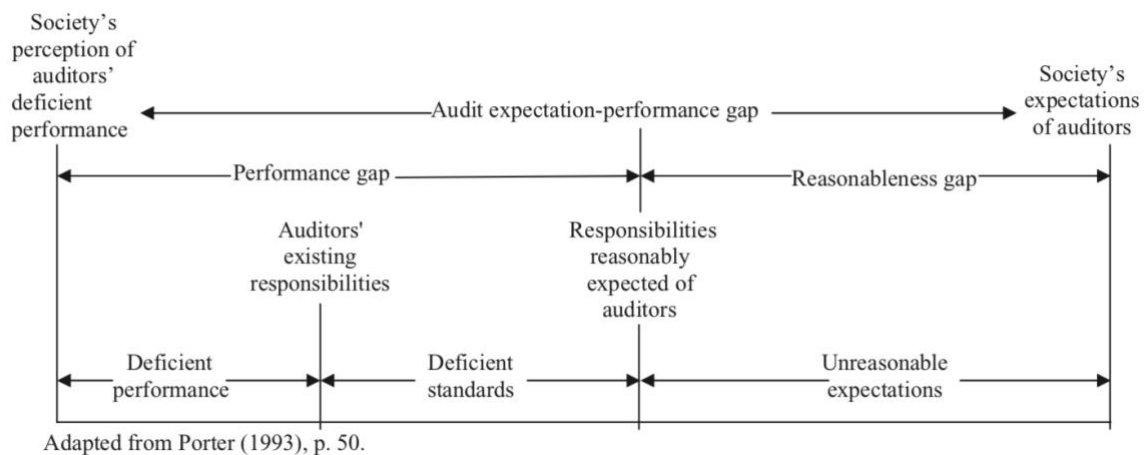
Een externe auditor treedt op als publieke waakhond (agent) voor aandeelhouders en andere belanghebbenden. Het doel van een externe audit is het vertrouwen van belanghebbenden te vergroten in de financiële overzichten. Het auditrapport is een belangrijk informatiemiddel omdat de auditkwaliteit niet kan worden waargenomen door stakeholders (Velte & Issa, 2019).

De informatieve waarde van het auditrapport en de hiermee samenhangende marktreacties worden hoofdzakelijk beïnvloed door het fenomeen gekend als de verwachtingskloof – *the expectation gap* – als gevolg van *agency conflicts*, deze ontstaan doordat het management beslissingen kan nemen in naam van de aandeelhouders en als snel zijn eigenbelang zal nastreven en niet het belang van de aandeelhouders. De International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) (2011) definieert de verwachtingskloof als:

"The difference between what users expect from the auditor and the financial statement audit and the reality of what an audit is."

De verwachtingskloof is het verschil tussen wat de gebruikers van de financiële overzichten van de externe auditor verwachten en wat hij tot doel heeft en kan verwezenlijken (Branson et al., 2017; Norazura & Amanuddin, 2018; Velte & Issa, 2019). Volgens Porter (1993) kan de verwachtingskloof onderverdeeld worden in de *performance* en *reasonableness gap* (zie figuur 1). De *performance gap* is het verschil tussen wat auditoren daadwerkelijk verwezenlijken en wat de gebruikers van de jaarrekening op een redelijke wijze van de auditor kunnen verwachten. Deze kloof is het gevolg van de *deficient performance* van de auditor. Dit zijn zwakheden in de uitvoering van de audit conform de bestaande normering. De *deficient standards* gap is het gevolg van zwakheden aanwezig in de bestaande normering. Het feit dat gebruikers van de jaarrekening een absolute mate van zekerheid verwachten en geen redelijke mate van zekerheid resulteert in de *reasonableness gap*. Deze kloof ontstaat doordat gebruikers onredelijke verwachtingen hebben van de auditor (Branson et al., 2017).

Figuur 1: Structuur van de verwachtingskloof

Bron: (Porter, Ó hÓgartaigh, & Baskerville, 2012)

Verder geeft de International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) (2011) aan dat er naast de verwachtingskloof ook sprake is van een informatiekloof. Deze informatiekloof definiëren ze als:

"The gap between the information users believe is needed to make informed investment and fiduciary decisions, and what is available to them through the entity's audited financial statements or other publicly available information."

Hiermee geven ze aan dat er sprake is van een kloof tussen de informatie die volgens gebruikers nodig is om geïnformeerde beslissingen te nemen en wat voor hen beschikbaar is via het auditrapport.

Terwijl het huidige *pass/fail*-model van het auditrapport nuttig is omdat het aangeeft of de financiële verslaggeving eerlijk en juist voorgesteld is, geeft het auditrapport slechts weinig informatie over een specifieke auditklient (Johnstone et al., 2017). Het feit dat er slechts vier auditopinions zijn, maakt dat een stakeholder maar een beperkte hoeveelheid aan informatie krijgt met als gevolg dat het auditrapport weinig inzicht biedt. Hierbovenop maakt een controleverklaring gebruik van generieke taal om de inspanningen van de auditor te beschrijven waardoor gebruikers geen volledig beeld krijgen van de omvang van de controlewerkzaamheden die hij uitvoert. Dit is de reden waarom de verwachtings- en informatiekloof bestaan. Gebruikers ervaren immers een kloof tussen wat daadwerkelijk gedaan is en wat zij waarnemen. Dit heeft als gevolg dat stakeholders niet juist weten waar een auditor zich mee bezighoudt en waar hij op focust (International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB), 2011).

De maatschappij duidt de bedrijfsrevisor aan als de schuldige omdat hij had moeten waarschuwen voor een continuïteitsprobleem of wanneer frauduleuze praktijken onopgemerkt blijven. De rol van

een auditor is immers ervoor zorgen dat de financiële informatie betrouwbaar is. De auditor levert een opinie of de informatie die gerapporteerd is in de jaarrekening getrouw weergegeven is. Zijn rol is ten aanzien van externe partijen. Verder is zijn rol het verkleinen van de informatie-asymmetrie tussen stakeholders en de onderneming. De kritiek op het *pass/fail*-model van het controleverslag en het bestaan van een verwachtings- en informatiekloof zorgden reeds voor veel ongenoegen. Samen met de talloze fraudeschandalen en de financiële crisis van 2008 ontstond de roep naar de invoering van een nieuwe auditstandaard. Het vertrouwen van stakeholders in de financiële overzichten was immers sterk aangetast.

2.3.2 Invoering nieuwe rapporteringsstandaard

Als reactie op de ontevredenheid van de maatschappij over het huidige auditrapport lanceerde de Europese Commissie in 2010 het Groenboek "Beleid inzake controle van de financiële overzichten: lessen uit de crisis" (Branson et al., 2017). De bedoeling van de uitgebreide controleverklaring is de stakeholders vertrouwen geven in de kwaliteit van de audit en het auditverslag en de informatiekloof te doen afnemen. De Europese wetgever eiste dat de controleverklaring van organisaties van openbaar belang aangevuld zouden worden met de belangrijkste risico's die het meeste kans geven op materiële afwijkingen, beter gekend als *Key Audit Matters* (KAM's). Onder deze organisaties vallen vennootschappen die noteren in de Europese Economische Ruimte, kredietinstellingen, verzekerings- en herverzekeringsondernemingen en vereffeninginstellingen en hiermee gelijkgestelde instellingen. Deze audithervorming kwam er op 16 april 2014 door de Richtlijn 2014/56/EU en Verordening (EU) nr 537/2014. De Europese audithervorming beoogt de kwaliteit van de audit te verbeteren, de belangenvermenging tegen te gaan door strengere onafhankelijkheidsregels, een betere transparantie en het herstellen van het vertrouwen van investeerders in de financiële overzichten (Gaeremynck et al., 2018). Door KAM's te beschrijven is er sprake van een meer uitgebreide en bedrijfsspecifieke rapportering. Zo kan ervoor gezorgd worden dat de financiële rapporteringskwaliteit in lijn ligt met de belangen van stakeholders. Voor de stakeholders is meer informatie voorhanden met als gevolg dat de informatiekloof verkleint.

De International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) gaf in aansluiting hierop een uitgebreid overzicht van voorgestelde auditstandaarden uit met betrekking tot wijzigingen in de controleverklaring die ook bedoeld zijn om het nut van de controleverklaring te verbeteren. Deze omvatten de volgende nieuwe en herziene internationale normen voor auditing: De ISA's 700, 260, 570, 705 en 706 werden herzien en de nieuwe ISA 701 werd ingevoerd. Deze laatste heeft betrekking op het communiceren van *Key Audit Matters* in het rapport van de onafhankelijke auditor (International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB), 2015; Johnstone et al., 2017; Reid, Carcello, Li, & Neal, 2019).

De Europese Unie heeft de verplichte openbaarmaking van essentiële auditaangelegenheden (KAM's) in auditverslagen dus geïntroduceerd. Zij hebben KAM's geïdentificeerd als significante risico's, significante transacties of gebeurtenissen of belangrijke beoordelingen door auditoren (Pinto & Morais, 2019).

De International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) (2015) definieert KAM's als:

"De kernpunten van de controle – De aangelegenheden die, in de professionele oordeelsvorming van de auditor, het meest significant waren bij de controle van de financiële overzichten van de huidige verslagperiode. Kernpunten van de controle worden geselecteerd uit de aangelegenheden die zijn gecommuniceerd met de met governance belaste personen".

De gerapporteerde kernpunten van de controle bevatten niet alle elementen die aan het auditcomité worden meegedeeld, maar slechts een gedeelte. De gerapporteerde KAM's zijn die aangelegenheden, die, volgens de professionele oordeelsvorming van de bedrijfsrevisor, als het belangrijkste naar voren kwamen bij de controle van de financiële overzichten (Gaeremynck et al., 2018).

Het is belangrijk in het achterhoofd te houden dat de draagkracht van de controle van de financiële overzichten niet gewijzigd is. De nieuwe standaarden mogen immers geen invloed hebben op de onderliggende auditwerkzaamheden. Doordat de nieuwe sectie van de kernpunten opgenomen wordt in het auditrapport zullen alle belanghebbenden toegang hebben tot informatie die tot op heden enkel beschikbaar was voor het management, de auditor en het auditcomité. Deze toegevoegde informatie moet vooral informatief, relevant en leesbaar zijn. Hierbij wordt gesteund op de professionele oordeelsvorming van de bedrijfsrevisor (Gaeremynck et al., 2018).

2.4 Partijen betrokken bij het opstellen van Key Audit Matters

Verschillende partijen zijn betrokken bij het opstellen van KAM's. De rol van deze partijen wordt kort besproken. De focus van dit onderzoek ligt vooral op de rol die het auditcomité en het management hebben bij het opstellen van Key Audit Matters omdat zij invloed lijken te hebben op de KAM's die gerapporteerd worden. Er werd nog geen onderzoek gedaan of deze partijen daadwerkelijk een invloed hebben bij het opstellen van KAM's. Daarom wordt onderzocht in welke mate de verschillende partijen hier werkelijk een invloed uitoefenen. Bij de resultaten zullen we hier dan ook verder op ingaan.

2.4.1 Het management

Het management van een onderneming is verantwoordelijk voor het opstellen van de financiële overzichten en het intern controlesysteem. Wanneer ze de jaarrekening opstellen, beweren ze dat deze getrouw opgesteld is. Een voorbeeld van zo'n bewering is dat alle activa die op de balans staan ook daadwerkelijk bestaan op balansdatum. Stakeholders hebben geen toegang tot alle informatie van een onderneming daarom is er steeds sprake van informatie-asymmetrie, een verschil in informatie, tussen managers en stakeholders. De auditor moet in zijn opinie uitspraak doen over de getrouwe weergave van deze financiële verslaggeving en het intern controlesysteem en zo wordt deze asymmetrie vermindert. Een auditor zal steeds de door hem geïdentificeerde risico's bespreken met het management. Voor zelfverrijking kan het zijn dat het management de resultaten creatief stuurt. Voor hen is het in dit geval belangrijk dat de stakeholders dit niet weten omdat ze anders zouden ingrijpen. Daarom zullen zij willen voorkomen dat de auditor bepaalde KAM's rapporteert in

zijn verslag en enkele risico's proberen te minimaliseren. Indien een auditor een uitgebreider rapport aflevert, verkleint de informatie-asymmetrie tussen de managers en de belanghebbenden (Branson et al., 2017; Hayes et al., 2005).

2.4.2 Interne auditor

Een interne auditor wordt ingezet om de bedrijfsvoering van het management te beoordelen. Zij besteden veel aandacht aan de interne controles van een onderneming. Zo is het een eerste mechanisme dat fraude helpt voorkomen. Zij moeten het auditcomité informeren over onregelmatige handelingen of fraudeactiviteiten waarvan ze kennis hebben. Bijvoorbeeld indien een manager fraude pleegt, dienen ze het auditcomité hiervan op de hoogte te stellen. Een interne auditor moet onafhankelijk zijn van het management en andere leidinggevenden wiens werk hij beoordeelt, maar hij werkt wel voor de belangen van deze onderneming. Meer bepaald werkt een interne auditor in dienst van de onderneming en heeft hij hierbij een ondersteunende rol. Doordat ze werknemers van het bedrijf zijn, kunnen interne auditoren nooit in dezelfde mate onafhankelijk zijn als externe auditoren. Aangezien interne auditoren onregelmatige handelingen dienen te voorkomen, kunnen ze meestal goed inschatten wat de risico's van een onderneming zijn. In het opstellen van KAM's kunnen interne auditoren externe auditoren ondersteunen door de belangrijkste risico's van de onderneming aan te wijzen. Dit kan een externe auditor helpen in het beslissingsproces welke KAM's gerapporteerd dienen te worden (Hayes et al., 2005; Khelil, Hussainey, & Noubbigh, 2016)

2.4.3 Externe auditor

De externe auditor is verantwoordelijk voor het uitvoeren van de audit en heeft een verplichting tot het rapporteren en opstellen van KAM's. De communicatieve waarde van de controleverklaring zou moeten verbeteren door de aandacht van beleggers en andere gebruikers van de financiële overzichten te focussen op de kernpunten van de controle. Dit biedt hen een hulpmiddel om zich makkelijker te concentreren op zaken die waarschijnlijk belangrijk zijn voor hun besluitvorming (Sirois, Bedard, & Bera, 2018). De uitbreiding van het controleverslag kan dus een meerwaarde vormen voor de belanghebbenden, maar de complexiteit hierbij is dat auditoren waarschijnlijk eerder voorzichtig de KAM's zullen rapporteren om geen foute reacties teweeg te brengen. Er wordt verwacht dat verschillende factoren een invloed hebben op de externe auditor wanneer hij de KAM's opstelt.

2.4.4 Het auditcomité

Het auditcomité is verantwoordelijk voor het aanstellen van de onafhankelijke auditor. Om een goede samenwerking te bevorderen is het belangrijk dat zowel het management, het auditcomité, de interne als externe auditoren elkaar wederzijds respect tonen. Het auditcomité en de auditor komen minstens driemaandelijks samen om verschillende zaken aan te kaarten waaronder de financiële verslaggeving van de onderneming, de interne controles en de audit. Al deze elementen worden grondig besproken. Onder de bespreking van de financiële verslaggeving vallen onder meer de meest significante risico's die een auditor opgemerkt heeft tijdens zijn controlewerkzaamheden. De bespreking van de risico's vond reeds voor de invoering van de KAM's plaats aangezien alle bevindingen en risico's die een auditor opmerkt, besproken worden met het auditcomité. De elementen die het meest significant zijn bij de controle worden nu geclassificeerd als *Key Audit*

Matters (Braiotta, 2010; Deloitte, 2018; KPMG, 2017). Doordat de risico's met het auditcomité besproken worden, zullen zij een invloed uitoefenen bij het bepalen welke KAM's in het auditrapport gecommuniceerd worden. De meest significante risico's dienen gecommuniceerd te worden naar externen. Dit heeft gezorgd voor een extra moeilijkheid omdat het nu niet meer betrekking heeft op enkel interne informatie.

2.5 Theorieën die het opstellen van KAM's kunnen verklaren

Key Audit Matters zijn recentelijk ingevoerd en al redelijk wat onderzoek is verricht naar dit onderwerp. De literatuur beschrijft voornamelijk KAM's in het algemeen. De focus ligt op het aantal KAM's dat voorkomt en de reden van invoering. Pinto en Morais (2019) onderzochten welke factoren het aantal gepubliceerde KAM's beïnvloeden. Zo werd de invloed van de complexiteit van het bedrijf onderzocht en in welke mate de gerapporteerde KAM's invloed hebben op de auditfee. Hoe *Key Audit Matters* en de inhoud ervan tot stand komen, is nog onbekend net zoals het beslissingsproces dat hierbij toegepast wordt. De auditor zal zijn bevindingen bespreken met het auditcomité, maar hoe beslist wordt wat naar externen gecommuniceerd wordt, is nog onduidelijk. Het rapporteren van KAM's brengt verschillende gevoeligheden met zich mee wat het een moeilijke evenwichtsoefening maakt. Zo moet de auditor de juiste informatie verschaffen aan stakeholders, maar wil hij de onderneming geen schade berokkenen door deze informatie te communiceren. Om een beeld te vormen van het totstandkomingsproces van de KAM's, worden de partijen die betrokken zijn bij het opstellen van KAM's onderzocht. Ook worden enkele theorieën die van toepassing lijken te zijn in dit totstandkomingsproces geanalyseerd. Dit is de reden dat er onderzocht wordt met welke gevoeligheden en factoren auditoren rekening houden bij het opstellen van *Key Audit Matters* en of ze wel degelijk tot het beoogde doel zullen leiden. Dit onderzoeken kan niet aan de hand van kwantitatief onderzoek. Het is belangrijk om naar het proces zelf te kijken en hierbij bedrijfsrevisoren met ervaring hun bevindingen te laten overbrengen. Dit maakt dit onderzoek relevant.

2.5.1 Self-fulfilling prophecy

Een *self-fulfilling prophecy* kan gedefinieerd worden als een veronderstelling of voorspelling, die puur als het gevolg van het maken ervan, de verwachte of voorspelde gebeurtenis doet plaatsvinden (Watzlawick, 1984). Deze voorspelling leidt er direct of indirect toe dat deze waar wordt door de voorwaarden van de prophecy (Merton & Merton, 1968). Dit houdt in dat de voorspelling van de feitelijke gebeurtenis precies de reden is waarom de gebeurtenis plaatsvindt.

Merton and Merton (1968) geven ook een voorbeeld van een *self-fulfilling prophecy*: indien een vrouw gelooft dat haar huwelijk zal mislukken dan leidt dit tot de mislukking van haar huwelijk. Dit wordt veroorzaakt door haar geloof in de *prophecy*. In het begin is de *self-fulfilling prophecy* een valse definitie van de situatie, maar deze roept nieuw gedrag op waardoor de eerst valse opvatting 'waar' wordt.

In de auditwereld kan een *self-fulfilling prophecy* ontstaan wanneer de auditor een bedrijf een *Going Concern Opinion (GCO)* geeft. Hierbij haalt de auditor zijn bezorgdheid aan over de continuïteitsveronderstelling van de onderneming. Het uitbrengen van een *GCO* kan leiden tot het falen van de onderneming. Dit wil zeggen dat de *GCO* een *self-fulfilling prophecy* kan veroorzaken

omdat er onzekerheden gecreëerd worden of het bedrijf nog in staat is verder te opereren (Shinde, Stone, & Willems, 2013; Vanstraelen, 1999).

De GCO zelf veroorzaakt of versnelt op zijn minst het faillissement van een onderneming. Dit komt doordat de auditor verklaart dat er een *going concern issue* is. Hierdoor zullen bedrijven minder snel de broodnodige leningen krijgen en leveranciers zullen minder betalingsuitstel geven wat er net toe leidt dat de onderneming in de problemen terechtkomt (Citron & Taffler, 2001). Indien de auditor geen GCO aflevert, wordt het bedrijf niet geconfronteerd met deze bedreigingen. Dit leidt ertoe dat bedrijven auditoren proberen te overtuigen geen GCO te geven (Shinde et al., 2013).

Het is de maatschappelijke plicht van een bedrijfsrevisor om een GCO te geven, maar enkel indien het bedrijf er een verdient. Een auditor probeert een bedrijf niet te veroordelen door een *going concern opinion* te geven, maar er is een dunne lijn tussen objectief rapporteren en wijdverspreide paniek veroorzaken dat het bedrijf ten onder zal gaan en niemand nog werk zal hebben. Het is absoluut niet de bedoeling van een auditor om paniek en angst te veroorzaken. Er is een risico dat elke beoordeling over de financiële levensvatbaarheid van het bedrijf, hoe het ook wordt uitgedrukt, de ineenstorting van het bedrijf zal versnellen. Het is belangrijk dat de auditor op een correcte en objectieve manier de voorwaarden van de GCO van een onderneming rapporteert zonder hierbij de onderneming in gevaar te brengen (Cadbury Committee, 1992).

Een auditor heeft eveneens ook redenen om geen GCO af te leveren. De uitgifte van een GCO kan van invloed zijn op de economie van de omgeving waar een bedrijf deel van uitmaakt. Leveranciers en klanten kunnen stoppen met zaken doen als ze voorzien dat een bedrijf op korte termijn moeite heeft om te overleven. De auditor, vooral in kleine gemeenschappen, kent de eigenaar van een bedrijf misschien op een persoonlijke manier. Vanwege de *self-fulfilling prophecy* kan de auditor geloven dat het bedrijf zou worden geruïneerd als hij of zij een GCO zou uitgeven. Ten slotte is er de mogelijkheid dat de auditor de klant verliest. De auditor heeft een professionele plicht aan de stakeholders van een onderneming terwijl de effectieve klant het management is. Zij bepalen zowel het mandaat als de vergoeding van de auditor (Citron & Taffler, 2001). Ook is er het blootstellingsrisico van auditoren. Dit houdt in dat de mogelijkheid bestaat dat de auditor vervolgd wordt door de cliënt of een andere niet-direct betrokkene (LaSalle & Anandarajan, 1996). Dit zijn allemaal redenen waarom een auditor kan worden afgeschrikt om een GCO uit te geven.

Het afleveren van een GCO is een ethische besluitvorming. Het is belangrijk dat de auditor een *going concern opinion* aflevert als hij denkt dat de situatie hierom vraagt (Auditing Practices Committee (APC), 1985). Mutchler (1985) en Sikka (1992) hebben bewezen dat auditoren niet altijd op tijd een GCO uitreiken. Dit is een probleem in de auditwereld en is van groot belang voor het besluitvormingsproces van een auditor.

Om deze theorie te koppelen aan dit onderzoek wordt de link gelegd met de invloed van een *self-fulfilling prophecy* op het besluitvormingsproces van de auditor om *Key Audit matters* te rapporteren of niet. De resulterende gebeurtenis kan zowel direct als indirect gevolgen hebben voor de

samenleving. Dit kan gevolgen hebben voor bedrijven, werknemers, concurrenten, leveranciers of andere belanghebbenden.

Net zoals het afleveren van een *GCO* een ethische afweging is, is dit eveneens het geval bij het rapporteren van KAM's. Auditoren moeten steeds een afweging maken over het aantal KAM's en welke KAM's ze zullen rapporteren. Het doel is de stakeholders informatie verschaffen in de audit zonder paniek te veroorzaken en zonder de onderneming schade te berokkenen. Het communiceren van KAM's kan door een onderneming als nadelig ervaren worden indien investeerders door deze informatie hun vertrouwen zouden verliezen. KAM's zijn potentiële risico's die eerder intern met het auditcomité besproken werden.

Zowel managers, auditoren en het auditcomité zullen waarschijnlijk bepaalde KAM's vermijden omwille van het feit dat aandeelhouders, klanten, schuldeisers, leveranciers en werknemers er te sterk op zouden kunnen reageren. Elke KAM die wordt opgenomen kan leiden tot een *self-fulfilling prophecy*. Het controleverslag is publiek beschikbaar dus alle stakeholders die hier belang aan hechten, kunnen dit raadplegen. Indien er bijvoorbeeld sprake is van een frauderisico kan dit bij werknemers een verkeerde werkhouding veroorzaken. Zij kunnen immers een link leggen met de slechte interne controle die het plegen van fraude mogelijk maakt. Hierdoor is het moeilijker de fraudemogelijkheden te ontdekken. Dit kan ertoe leiden dat de werknemers zelf fraude zullen plegen omdat ze verwachten dat het niet snel ontdekt zal worden. Zo wordt de slechte werkhouding in de hand gewerkt.

Indien een KAM uitspraak doet over de continuïteit van het bedrijf kan dit ertoe leiden dat stakeholders denken dat er iets mis is terwijl ze zelf nooit problemen ervaren hebben met de onderneming. Zo is het mogelijk dat schuldeisers strengere betalingsvoorwaarden opleggen omdat ze het risico op wanbetaling hoger inschatten. Dit zou er dan toe kunnen leiden dat de prophecy zich sneller voordoet terwijl er niet echt sprake was van een acuut risico.

Één van de meest gerapporteerde KAM's is de erkenning van de omzet. Het is belangrijk dat omzet in de juist periode opgenomen wordt. Bedrijven kunnen immers geneigd zijn om de omzet op te waarderen door omzet van het volgende boekjaar in het huidige boekjaar op te nemen. De omzet is een belangrijke waardeparameter voor stakeholders en heeft daarom een grote impact op hoe stakeholders naar de onderneming kijken. Doordat de auditor dit als een significant risico ziet, kan dit een schrikwekkend effect creëren voor verschillende belanghebbenden. Ze kunnen een verkeerde indruk krijgen over de onderneming. Het is mogelijk dat ze denken dat de omzet niet geheel conform de wetgeving opgesteld wordt terwijl hier misschien geen reden toe is. De vermelding van het risico kan ervoor zorgen dat het vertrouwen van de stakeholders daalt. Dit kan ertoe leiden dat leveranciers strengere betalingsvoorwaarden zullen opleggen omdat ze er zeker van willen zijn dat ze betaald worden. Een nieuwe leverancier kan beslissen om geen handel te drijven met de onderneming. Ook kan dit als gevolg hebben dat kredietverstrekkers de toegestane kredietlijnen zullen opschorten omdat ze vrezen dat ze anders hun geld niet meer zullen terugkrijgen. Banken zullen zwaardere convenanten opleggen en hogere interesten aanrekenen om zoveel mogelijk geld van de lening te

behouden. Klanten zullen eerder terughoudend zijn indien ze geen vertrouwen hebben in een onderneming en in dit geval opteren voor een ander bedrijf (Gaeremynck & Willekens, 2001).

Doordat al deze partijen negatief reageren, leidt dit er juist toe dat de onderneming in de problemen terechtkomt. Ze zal niet meer in staat zijn om schulden af te betalen omdat alle partijen strengere voorwaarden opleggen of zich al dan niet terugtrekken. Doordat de onderneming in de problemen geraakt door de negatieve reacties van stakeholders kan dit ertoe leiden dat er fout gedrag opgeroepen wordt bij de onderneming zodat ze een continuïteitsprobleem kunnen voorkomen. Deze reacties willen auditoren vermijden. Omwille van het feit dat sommige stakeholders te sterk op bepaalde KAM's kunnen reageren, zullen ze hoogstwaarschijnlijk bepaalde KAM's vermijden.

2.5.2 Institutionele theorie

De uitbreiding van de controleverklaring met KAM's brengt veel onzekerheid mee voor auditoren omdat er geen duidelijke oplossing beschikbaar is. Uit de literatuur weten we dat onzekerheid kan leiden tot institutioneel isomorfisme. De institutionele theorie stelt dat ondernemingen erg op elkaar kunnen gaan lijken als reactie op onzekerheid, druk uitgeoefend door belanghebbenden of externe verwachtingen (Corten, Steijvers, & Lybaert, 2018; Dimaggio & Powell, 1983).

Isomorfisme wordt aanschouwd als een beperkend proces omdat een eenheid in een populatie gedwongen wordt te gaan lijken op andere eenheden met vergelijkbare omgevingskenmerken. Over het algemeen worden er drie mechanismen onderscheiden die institutioneel isomorfisme kunnen veroorzaken, namelijk *coercive*, *mimetic* en *normative* isomorfisme (Dimaggio & Powell, 1983).

In het geval van *coercive* isomorfisme neemt een organisatie waarden en normen over omdat ze onder druk gezet worden door andere organisaties of door de maatschappij. Meer bepaald kan dit beschreven worden als de druk die wordt uitgeoefend op een organisatie door actoren waarvan deze afhankelijk is. Dit kan voorkomen wanneer een organisatie financieel afhankelijk is van een andere organisatie. Op het vlak van auditing is er sprake van *coercive* isomorfisme doordat er maar vier auditopinions gegeven kunnen worden. Dit is vastgesteld bij wet (Corten et al., 2018; Dimaggio & Powell, 1983).

Bij *normative* isomorfisme worden organisaties gelijkvormig omdat zij zich conformeren aan de normatieve eisen en verwachtingen van de institutionele omgeving. Dimaggio en Powell (1983) verklaren dat *normative* isomorfisme aanleiding geeft tot gelijkvormigheid doordat er een sterke toename van deskundigen en hoogopgeleiden is. Hierdoor is er sprake van meer homogeniteit van organisaties omdat deze hoogopgeleiden dezelfde studie genoten hebben met soortgelijke organisatietheorieën. Ook van *normative* isomorfisme is sprake op het vlak van auditing. Alle auditoren hebben immers dezelfde achtergrond. Vooraleer men de titel bedrijfsrevisor krijgt, moet er eerst een stage gelopen worden en dienen er bekwaamheidsexamens afgelegd te worden. De audit zal hoogstwaarschijnlijk op een gelijkaardige manier uitgevoerd worden, maar dit is wat de wetgever wil bekomen.

Mimetic isomorfisme komt voort uit onzekerheid. Dit houdt in dat concurrenten in dezelfde branche gedrag en ideeën zullen nabootsen. Bij KAM's zal dit waarschijnlijk van toepassing zijn. De recente maatregel zorgt ervoor dat auditoren moeten omgaan met veel onzekerheid over de rapportering van *Key Audit Matters*. Dit kan ertoe leiden dat ze inspiratie halen uit de rapportering van andere auditoren. De literatuur vermeldt Nederland en het Verenigd Koninkrijk als voorlopers. Naast het nabootsen van Belgische concurrenten of gerapporteerde KAM's van de voorgaande jaren is er de mogelijkheid dat ze ook de concurrenten in andere landen zullen nadoen (Gaeremynck et al., 2018).

Er is dus sprake van de drie types isomorfisme. *Normative* en *coercive* lijken echter geen probleem te zijn. Voor deze twee is er slechts een beperkte vrijheid verleend door de wetgever. *Mimetic* daarentegen kan wel tot problemen leiden. De wetgever wil door de invoering van KAM's meer diversiteit creëren in de auditrapporten, maar deze rapportering is totaal nieuw voor auditoren. Dit zorgt voor veel bezorgdheid bij auditoren over de manier waarop deze sectie opgesteld moet worden en wat hij moet inhouden om zo het vooropgestelde doel te bereiken. Bedrijfsrevisoren vragen zich af wat ze juist als een dusdanig belangrijk risico moeten zien zodat het een *Key Audit Matter is* en hoe deze geselecteerd moeten worden (Cordoş & Fülöp, 2015). Dit leidt tot veel onzekerheid. Ook oefenen stakeholders druk uit op de auditor omdat zij een transparanter controleverslag vragen (Dimaggio & Powell, 1983). De auditor zal dus nadenken over welke KAM's hij zal rapporteren. Zoals reeds werd aangehaald, is *mimetic* isomorfisme een gevolg van onzekerheid, maar ook van druk uitgeoefend door stakeholders. Dit kan ertoe leiden dat auditkantoren naar elkaar zullen kijken om ongewenste reacties van stakeholders te vermijden en dus op een gelijkaardige wijze aan de slag gaan. Al van bij het begin van de verplichting tot het rapporteren van KAM's zijn er voorbeelden beschikbaar aangezien deze verplichting in Nederland en het Verenigd Koninkrijk al bestond. Naarmate de verplichting langer bestaat in België kan er ook meer gekeken worden naar KAM's van concullega's en KAM's die in de jaren voordien gerapporteerd werden. Het overnemen van voorbeelden zou een probleem zijn aangezien het controleverslag in dit geval opnieuw erg standaard zou worden. In dit geval is er geen sprake van een meer bedrijfsspecifiek controleverslag.

2.6 Propositions

Op basis van de besproken theorieën zullen er een aantal proposities geformuleerd worden die van toepassing lijken te zijn tijdens het proces van het opstellen en rapporteren van *Key Audit Matters*. Aan de hand van een kwalitatief onderzoek zal getoetst worden of de bevindingen in lijn liggen met deze proposities.

Tijdens een audit moet de auditor de risico's identificeren en inschatten. Hierna voert hij controlewerkzaamheden uit op de door hem geïdentificeerde risico's. De bevindingen die hieruit voortkomen, dienen steeds overgebracht te worden aan het auditcomité en de bedrijfsleiding. De belangrijkste punten die naar voor komen bij het uitvoeren van een audit zijn de kernpunten van de controle. Gaeremynck et al. (2018) geven aan dat door het bekendmaken van KAM's belanghebbenden toegang krijgen tot informatie die eerder enkel beschikbaar was voor het auditcomité. Vooraleer het rapporteren van KAM's verplicht was, werden deze significante risico's reeds besproken met het auditcomité, maar nu worden de belangrijkste punten opgenomen in het controleverslag. Het is niet zo dat alle elementen die tijdens deze vergadering besproken worden,

gerapporteerd worden in het commissarisverslag. Doordat een deel van de informatie nu gecommuniceerd wordt naar externen wordt er verwacht dat de discussies met het management en het auditcomité wezenlijk veranderd zijn sinds de verplichting tot rapporteren van KAM's. Er wordt verwacht dat de discussie dieper zal ingaan op welke KAM's auditoren zullen rapporteren in hun auditverslag. Bijgevolg luidt de eerste propositie als volgt:

Propositie 1: De verplichte rapportering van KAM's zal de discussies met het auditcomité wezenlijk veranderd hebben.

Een ander probleem dat zich stelt bij het rapporteren van KAM's zijn de *self-fulfilling prophecies*. De verplichte KAM's dienen aandeelhouders en schuldeisers een beter inzicht te geven in welke auditwerkzaamheden de auditor uitgevoerd heeft. Zo krijgen ze ook een beter inzicht in de risico's die een onderneming met zich meebrengt. Anderzijds zijn deze auditverslagen publiek raadpleegbaar waardoor ook concurrenten en werknemers mee kijken. Hierdoor kunnen zij mogelijk te veel informatie afleiden die de onderneming kan schaden. Er is ook de mogelijkheid dat andere stakeholders een verkeerde conclusie trekken op basis van de gerapporteerde KAM. Iedere KAM die gerapporteerd wordt, kan uiteindelijk leiden tot een *self-fulfilling prophecy*. Dit maakt de rapportering van KAM's een moeilijke evenwichtsoefening voor de auditor. Daarom wordt verwacht dat niet alle risico's gerapporteerd worden, maar stakeholders willen net meer inzicht krijgen. Er wordt verwacht dat bedrijfsrevisoren waakzaam zullen zijn om zo te voorkomen dat ze een *self-fulfilling prophecy* veroorzaken en er dus steeds over zullen waken dat ze de onderneming geen schade berokkenen. Dit is de reden waarom we verwachten dat auditoren de meest doorslaggevende KAM's niet zullen rapporteren. Dit leidt tot de tweede propositie:

Propositie 2: De meest doorslaggevende KAM's voor investeerders zullen niet gerapporteerd worden omdat auditoren een self-fulfilling prophecy willen vermijden.

Als auditor kan je niet alle bevindingen rapporteren die gevonden werden. Dit kan de onderneming immers schade berokkenen en dit is niet de bedoeling van een auditor. Een stakeholder wil meer informatie bekomen over de audit en daarom zal hij druk uitoefenen op de auditor. De auditor moet dus nadenken over welke KAM's hij zal opnemen in zijn verslag om voldoende informatief te zijn, maar wil de onderneming hierbij niet nodeloos te schaden. Dit is belangrijk, want ook concurrenten kijken mee. Dit zorgt voor veel onzekerheid. Wetenschappelijk onderzoek geeft aan dat onzekerheid in veel gevallen leidt tot *mimetic* isomorfisme. Dit houdt in dat bedrijven kijken naar elkaars manier van werken. Ze bestuderen hoe hun concurrenten te werk gaan en zullen op een gelijkaardige wijze aan de slag gaan. Dit komt voort uit de onwetendheid en onzekerheid. Zo kan gesteld worden dat auditoren omtrent de rapportering van KAM's waarschijnlijk inspiratie zullen opdoen bij andere auditbedrijven.

In het Verenigd Koninkrijk en Nederland was het rapporteren van KAM's al eerder verplicht. Doordat zij de voorloper zijn van de Belgische auditbedrijven kan verwacht worden dat auditoren hun werkwijze met concullega's in deze landen zullen vergelijken (Dimaggio & Powell, 1983). Dit omdat er al van in het begin veel onzekerheid was over wat de KAM's inhielden en welke ze dienden te

rapporten. Hiernaast wordt er verwacht dat indien stakeholders in de vorige jaren niet negatief reageerden op bepaalde KAM's deze als inspiratiebron zullen dienen. Dit leidt tot deze laatste propositie:

Propositie 3: Bij de rapportering en het opstellen van de KAM's is er sprake van mimetic isomorfisme

3. Methodologie – kwalitatief onderzoek

In deze masterproef wordt getracht een beeld te schetsen van hoe KAM's tot stand komen. Om de onderzoeksvraag te beantwoorden, werd gekozen voor het voeren van een kwalitatief onderzoek. Dit werd gevoerd aan de hand van interviews met externe auditoren. De bekomen resultaten zullen niet veralgemeend worden op basis van een regressieanalyse, maar er wordt een beeld geschetst van hoe bedrijfsrevisoren de KAM's opstellen en welk proces erachter schuilgaat. Door gebruik te maken van kwalitatief onderzoek is het mogelijk meer inzicht te verwerven in de percepties van bedrijfsrevisoren inzake de KAM's.

Het doel is het proces van het opstellen van de KAM's in kaart te brengen. Verschillende theorieën lijken hierbij van toepassing. Aan de hand van citaten en interpretatie zullen deze onderbouwd worden.

3.1 Casestudies

Door middel van casestudies wordt er getracht een antwoord te formuleren op de onderzoeksvraag (Eisenhardt, 1989). Theorieën bouwen aan de hand van case studies is een onderzoeksstrategie waarbij een of meer casussen worden gebruikt om theoretische constructen en proposities te creëren op basis van empirisch bewijs (Eisenhardt, 1989).

Het onderzoek maakte gebruik van een meervoudig caseontwerp dat een replicatielogica mogelijk maakt. Dit wil zeggen dat elke case dient om de gevolgtrekkingen van de andere andere cases te bevestigen of te ontcrachten (Yin, 2014).

3.2 Sampling respondenten

Theoretical sampling betekent dat respondenten worden geselecteerd omdat ze geschikt zijn voor het belichten en uitbreiden van relaties en logica tussen constructen. Ze worden gekozen vanwege de waarschijnlijkheid dat ze theoretisch inzicht zullen bieden (Eisenhardt & Graebner, 2007; Yin, 2014). De cases die werden gekozen zijn de geschikte personen omdat ze beschikken over de juiste kennis en ervaring omtrent de KAM's. De respondenten dragen bij aan de ontwikkeling van de theorieën. (Eisenhardt & Graebner, 2007; Yin, 2014).

De respondenten werden gezocht binnen mijn kennissenkring en door het leggen van contacten op netwerkevents. Ook heeft mijn stageplaats geleid tot het leggen van extra contacten die open stonden voor een interview. Dit wordt ook wel *snowball sampling* genoemd (Goodman, 1961). Door geïnterviewde respondenten werd er contact gelegd met andere respondenten. In totaal zijn er 8 bedrijfsrevisoren geïnterviewd. De interviews duurden tussen de 45 en 60 minuten.

Tijdens het samplen van de respondenten werd rekening gehouden met de diversiteit van de groep. Zowel Big Four als niet Big Four auditoren werden geïnterviewd. Het betreft een groep van vijf mannen en drie vrouwen. Er is ook sprake van verschillende niveaus binnen de onderneming. Zo waren er gesprekken met partners, directors en managers. Ook is het een groep van externe

auditoren die de laatste jaren enige ervaring hebben opgedaan met het rapporteren van KAM's. Een overzicht is terug te vinden in onderstaande tabel.

Tabel 1: Kenmerken respondenten

Respondenten	Big Four – non-Big Four	Functie	Ervaring opstellen KAM's	Geslacht
1	Big Four	Director	Meerdere bedrijven	Man
2	Non-Big Four	Partner	Meerdere bedrijven	Vrouw
3	Big Four	Manager	Enkele bedrijven	Man
4	Big Four	Manager	Enkele bedrijven	Vrouw
5	Non-Big Four	Partner	Één bedrijf	Man
6	Non-Big Four	Partner	Één bedrijf	Man
7	Non-Big Four	Partner	Enkele bedrijven	Man
8	Big Four	Director	Enkele bedrijven	Vrouw

3.3 Aanpak interviews

De reden dat er gekozen wordt voor interviews met externe auditoren is dat zij verantwoordelijk zijn voor het opstellen van Key Audit Matters en er zo een beeld gevormd kan worden van hun perspectief. De keuze voor interviews komt voort uit het feit dat de onderzoeksvraag een hoe-vraag is: "Hoe komen *Key Audit Matters* tot stand?". Bij een hoe-vraag is het vaak interessant op basis van interviews te werken. Een interview zorgt ervoor dat we een beeld krijgen van hoe het er in de werkelijkheid aan toe gaat (Yin, 2014).

De informatie werd verzameld aan de hand van ongestructureerde interviews. Dit is de meest *open-ended* aanpak om een interview te voeren. Het baseert zich volledig op de spontane generatie van vragen in de natuurlijke flow van interactie. De vragen zullen voortvloeien uit de informatie die de bedrijfsrevisoren geven. Hierdoor zal er uit de interviews diverse informatie voortvloeien (Patton, 2015).

De interviews verliepen voornamelijk face-to-face. Telkens werd de toestemming van de geïnterviewde gevraagd om het gesprek op te nemen. Deze opname vergemakkelijkte het letterlijk transcribeerwerk achteraf. Bij de inleiding van het gesprek werd hen volledige anonimiteit beloofd. In de uitgeschreven versies van de interviews werden hun namen geanonimiseerd evenals de namen

van hun klanten. De interviews vonden plaats in de kantoren van de geïnterviewde bedrijfsrevisoren en deels via telefoongesprek omwille van COVID-19.

Interviews werden afgenomen totdat er sprake was van datasaturatie. Datasaturatie komt voor indien een interview geen bijkomende informatie en geen nieuwe elementen meer oplevert (Simon, 2011). Dit houdt in dat het afnemen van nieuwe interviews niet meer leidt tot extra inzichten.

3.4 Verloop interviews

Er werd gebruik gemaakt van een aantal hoofdvragen om het gesprek op gang te brengen. De respondent mocht zijn eigen verhaal vertellen (Stake, 2005). Op interessante en relevante topics werd dieper ingegaan. Het gesprek werd gevoerd aan de hand van elementen die de respondenten aanhaalden. Zo werd er een onbekend pad ingeslagen om zoveel mogelijk over het onderwerp bij te leren.

3.5 Analyse interviews

In dit kwalitatief onderzoek wordt een toepassing gemaakt van het *Informed Grounded Theory* principe van Thornberg (2012) wat gebaseerd is op het *Grounded Theory* principe van Glaser and Strauss (1967). Het verschil tussen deze twee zit in het feit dat het *Informed Grounded Theory* principe werkt aan de hand van proposities. Dit is niet zo voor het *Grounded Theory* principe. De kenmerkende eigenschap voor deze manier van werken, is dat er een iteratief proces is van afwisseling tussen gegevensverzameling en gegevensanalyse. Zo wensen we het doel van dit onderzoek te bereiken: het ontwikkelen van verschillende theorieën die schuilgaan achter het opstellen van de KAM's.

Het *informed grounded theory* principe schrijft een cyclisch proces voor van analyseren en verzamelen van data. Voor het genereren van een theorie is het belangrijk dat de verzamelde data zo veel mogelijk gelijktijdig verzameld, gecodeerd en geanalyseerd worden (Glaser & Strauss, 1967). Dit proces kan omschreven worden als het analyseren van verschillende data en deze met elkaar te vergelijken om dan verder aan te vatten met nieuwe interviews.

Om te streven naar een zo hoog mogelijke kwaliteit en om bovenstaande werkwijze zo goed mogelijk toe te passen werden de interviews afgenomen in cycli van twee à drie. Dit houdt in dat de interviews tussentijds uitgewerkt en geanalyseerd werden om de daaropvolgende interviews zo optimaal mogelijk te kunnen voeren. Zo werden de interviews opnieuw beluisterd en uitgeschreven. Dit zorgde ervoor dat we bij een volgend interview eventueel op bepaalde zaken dieper konden ingaan of dat er juist gezocht kon worden naar een optimaal contrast. Om alle verzamelde gegevens te analyseren werd elk interview letterlijk getranscribeerd. Dit houdt in dat zowel verbale als non-verbale reacties werden genoteerd (Glaser & Strauss, 1967).

Het onderzoek begon voornamelijk met het verzamelen van open data. Naarmate er meer data verzameld was, veranderde dit licht, want toen werd het meer een gerichte dataverzameling. De proposities die goed onderbouwd waren, werden daarom in de laatste interviews minder bevraagd.

Dit neemt niet weg dat er nog steeds nieuwe onderwerpen aan bod kwamen en ook de reeds aan bod gekomen onderwerpen kwamen nog voor.

Voordat aangevat kon worden met het analyseren en coderen van de data werd er eerst overgegaan tot het uitschrijven van de interviews. Hierna werd overgegaan tot het coderen en analyseren van de verzamelde data. Dit gebeurde aan de hand van de kwalitatieve data software Nvivo.

Het codeerproces bestaat uit drie types van coderen: open, axiaal en selectief. De eerste fase in het proces is het open coderen. De gegevens worden analytisch uitgesplitst in deze fase. Het doel van deze fase is nieuwe inzichten verkrijgen door de standaardmanier van denken te doorbreken (Corbin & Strauss, 1990).

Bij deze eerste stap werden er aan de tekstfragmenten labels gehangen. Zo konden gelijkaardige thema's gegroepeerd worden om categorieën en subcategorieën te bekomen. Deze categorieën werden onder andere de focus van de latere interviews. Zo kon er omtrent deze categorieën nieuwe informatie verkregen worden en ook bevestigende informatie. Doordat er bij open coderen een constante vergelijking wordt gemaakt tussen de respondenten is de bias van de onderzoeker doorbroken (Corbin & Strauss, 1990).

De volgende stap is het axiaal coderen. Hierbij worden subcategorieën ondergebracht onder een overkoepelende categorie. Soms kwam het voor dat een bepaald label onder meerdere categorieën werd ondergebracht. Dit leidde uiteindelijk tot een aantal hoofdcategorieën. Een theorie moet vaker aangegeven worden door de gegevens anders kan men niet spreken van een ondersteunde propositie. Dit werd nauwlettend in de gaten gehouden (Corbin & Strauss, 1990).

De laatste stap is het selectief coderen. Alle categorieën worden hierbij verenigd rond een 'kern' categorie. De kern van dit onderzoek is het opstellen van de KAM's. De concepten werden in deze fase uitgewerkt tot een theorie (Corbin & Strauss, 1990). Enkele voorbeelden van dit coderingsproces zijn opgenomen in tabel 2.

Na het uitvoeren van de verschillende fases kon er overgegaan worden tot het uitschrijven van de bekomen resultaten. Deze zullen in de volgende sectie aangehaald worden

Tabel 2: Voorbeelden coderen

Respondent	Citaat	Open	Axiaal	Selectief
1	"Nederland is meestal wel zo'n voorloper"	Nederland als voorbeeld	Voorlopers rapportering	Mimetic isomorfisme
2	"Toen dat werd opgestart is er ook gekeken naar voorbeelden, Angelsaksische en Nederland. Om te kijken van wat zijn nu de verwachtingen en hoe gaat dat nu concreet in zijn werk."	Verwachtingen rapportering KAM's	Voorlopers rapportering	Mimetic isomorfisme
3	Die Key Audit Matters, dat is niet enkel België hé. In principe is dat gebaseerd op internationale auditstandaarden, de welke dan ook in Europa dienen gevolgd te worden. Dus in principe ga je dat in Nederland zien, ga je dat in Luxemburg zien, ga je dat in België zien, je gaat dat eigenlijk overal zien." "..."	KAM's in meerdere landen van toepassing	Voorlopers rapportering	Mimetic isomorfisme
4	"De bedoeling is dat je dat eigenlijk concreet uitschrijft voor elk bedrijf apart. Maar als je heel veel bedrijven hebt, ja dan is de kans groot dat je dat gaat beginnen over nemen. Dan kom je eigenlijk opnieuw in een standaardopinie terecht. Wat dat nooit de bedoeling geweest is, dus dat is de uitdaging denk ik."	Eigen voorbeelden	Database met voorbeelden	Mimetic isomorfisme
2	"Trouwens vanuit uw revisorenrol moet je ook opletten dat je een onderneming niet onnodig schade berokkent. Je moet wel opletten wat je schrijft. Dus het is normaal dat je dat wel toetst."	Oplettendheid formulering	Evenwichts-oefening	Self-fulfilling prophecy
7	"Je moet erover nadenken, hoe breng ik iets. Je moet je er zeer bewust van zijn dat dit op de markt gegooid wordt."	Publieke informatie	Evenwichts-oefening	Self-fulfilling prophecy

4. Resultaten – kwalitatief onderzoek

4.1 Inleidende resultaten

In dit onderzoek wordt getracht een beeld te schetsen van hoe bedrijfsrevisoren in de praktijk omgaan met het opstellen van KAM's. Alvorens dieper in te gaan op de proposities worden er eerst een aantal elementen besproken die een beter beeld helpen vormen bij het algemene proces van de totstandkoming van *Key Audit Matters*. Zo wordt de context geschetst waarin dit zich afspeelt.

De eerste bevinding van dit onderzoek is dat de professionele oordeelsvorming een cruciaal onderdeel van het auditberoep is. Het is subjectief en niet tastbaar. Een auditor moet verschillende examens doorlopen vooraleer hij de titel bedrijfsrevisor krijgt waaraan voorafgaand een stage doorlopen moet worden. Ze worden geacht zichzelf verder te vormen om zo voldoende professionele oordeelsvorming te hebben om het beroep op een juiste manier uit te oefenen. De oordeelsvorming wordt beïnvloed door de perceptie van de auditor over de behoeften aan financiële informatie die gebruikers van de financiële overzichten hebben (International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB), 2016b). Dit is moeilijk te vatten voor stakeholders waardoor de verwachtingskloof groot lijkt te zijn. Zeker in het beslissen wat de kernpunten van de controle zijn, is de professionele oordeelsvorming belangrijk.

"De revisor moet examens afleggen, hij moet een stage doen en een eindexamen doen, een maturiteitsexamen, bekwaamheidsexamen en die wordt geacht zichzelf verder te vormen. Verder wordt hij geacht om voldoende professionele oordeelsvorming te hebben om dat op een juiste manier te doen. Dat is nu net het beroep van een revisor. Een revisor is onafhankelijk, een revisor moet zijn job kunnen uitoefenen in alle onafhankelijkheid. Dus maatschappelijk zou men kunnen verwachten dat men kan vertrouwen op de opinie van de revisor."

De auditoren zelf stellen dat stakeholders slechts weinig vertrouwen hebben in hun opinie. Het toevoegen van de verschillende elementen aan de commissarisverslagen bevestigen dit feit. Er is nog steeds sprake van een verwachtings- en informatiekloof. Deze wordt in dit geval veroorzaakt doordat niet alle informatie die een auditor opmerkt, gerapporteerd wordt in het auditrapport.

Ze stellen ook dat ze in het verleden ook al de verplichting hadden om te rapporteren naar het auditcomité omtrent KAM's. De auditor wordt door hen aangesteld en heeft de verantwoordelijkheid hen in te lichten over bepaalde zaken. Nu is het eigenlijk de *inhouse* informatie die er al was, die beschreven wordt in het auditverslag. Net zoals uit de theorie blijkt, zullen na de invoering tot het rapporteren van KAM's dezelfde risico's besproken worden met het auditcomité, maar enkel de aangelegenheden die betrekking op die onderdelen die van significante aard zijn om de jaarrekening te begrijpen, zullen gecommuniceerd worden in het commissarisverslag.

"Als zijnde de lezer van de jaarrekening, denk ik dat het zeker nuttige informatie is. "...". Nu als revisor zijnde hadden we in het verleden ook al de verplichting om te rapporteren naar

het auditcomité omtrent Key Audit Matters. Zij hebben ons benoemd en het was onze verantwoordelijkheid om hen ook in te lichten over die bepaalde zaken. Wat hebben ze nu gezegd, eigenlijk die inhouse informatie, die wij gaven aan het auditcomité, als die van die hoge, als die van die significante aard is om iets, om de jaarrekening te begrijpen, dan hebben ze gezegd van kijk, dan vind ik ook dat je dat aan de investeerder en aan de lezer van de jaarrekening moet kunnen tonen."

Niet alle auditoren staan even positief tegenover de rapportering van KAM's. Zo kan uit onderstaand citaat afgeleid worden dat deze bedrijfsrevisor de rapportering van de kernpunten van de controle onnodig vindt.

"Persoonlijk vind ik eigenlijk dat het ook zonder Key Audit Matters kan. Ik vind het logisch dat men dingen bespreekt met het management, met het auditcomité, moet dat dan publiekelijk in de opinie staan? Bwa als dat aan mij ligt hoeft dat niet, nee, want de conclusie is de conclusie en de lezer moet kunnen vertrouwen op het oordeel van de revisor. Het is gewoon hoe dat het is nu, maar ik ben daar niet expliciet een voorstander van. Ik vind met het feit dat er heel wat vragen zijn naar revisoren, denk ik dat het een tegemoetkoming is en dat het zeker niet slecht is, maar is dat nodig? Ik denk het niet, maar het is een streven naar informeren, die ik wel kan appreciëren, maar die ik geen noodzaak vind."

Ook de auditor in onderstaand citaat lijkt van mening te zijn dat de KAM's eerder weinig nuttig zijn. Deze respondent vindt vooral de conclusie het belangrijkste.

"Maar het heeft ook heel weinig zin als je een annual report over een opinie van een auditor leest dat bestaat uit veertig bladzijden. Als je dit moet lezen dan weet je uiteindelijk ook niet meer wat je daar nu eigenlijk moet van denken, dat wordt dan zo complex. Je hebt nu wat wetenschappelijke achtergrond en je duikt in die materie, maar iemand die daar niks mee te maken heeft, hoe kan die dat dan begrijpen eigenlijk. Dat is zeer moeilijk en dan ga je opnieuw voorbij aan wat uiteindelijk de bedoeling was en dat is mensen informeren. Je moet een aantal puntjes hebben, maar ook in een boek schrijven. De bedoeling is nog altijd dat je uw conclusie geeft als revisor en dat dat ook duidelijk is voor de mensen."

Zeker niet alle bedrijfsrevisoren delen deze mening. Zaken die als zeer significant beschouwd worden en die besproken worden met het auditcomité zijn niet overbodig volgens hen. Deze elementen worden in die mate belangrijk geacht dat ook een investeerder het recht heeft deze informatie te hebben. Daarom staat het merendeel toch achter de rapportering van KAM's.

"Het rapporteren van significante zaken houdt niet in dat alle informatie blootgelegd wordt. Het is een kwestie van de belangrijke risico's aanhalen zodat de investeerder het weet."

De conclusie lijkt wel nog steeds het belangrijkste onderdeel van het commissarisverslag te zijn voor de besluitvorming van stakeholders. Volgens een deel van de respondenten hebben de lezers nog

steeds interesse in de conclusie en zal deze altijd meespelen. Zijn de cijfers juist weergegeven of niet en kan erop gesteund worden, blijft voor hen de grote hamvraag.

"Ik vind het wel nuttige informatie voor de lezer van de jaarrekening en natuurlijk de opinie is misschien het belangrijkste voor het verdere besluitvormingsproces van eventuele investeerders enzo, maar uiteindelijk denk ik toch ook dat die Key Audit Matters wel nuttige informatie geeft."

"Ik denk de conclusie nog het belangrijkste is. Is het goed of niet goed? Dat zijn twee lijnen in de opinie in feite. Is het a 'fair and true view' of niet. Of er nu zes KAM's staan of 10 KAM's het is de conclusie die ertoe doet. Men zal KAM's waarschijnlijk eens lezen. De bedoeling is nog altijd dat je uw conclusie geeft als revisor en dat dat ook duidelijk is voor de mensen."

Enerzijds verwachten sommige bedrijfsrevisoren wel dat de finale opinie uit het oog verloren kan worden. Anderzijds denken anderen dat de opinie nog steeds het belangrijkste is voor het verdere besluitvormingsproces van potentiële investeerders. Sommige auditoren gaven aan dat ze denken dat beiden een rol spelen voor stakeholders. Zelf vinden auditoren de opinie nog steeds het belangrijkste, maar ze vinden wel dat KAM's een interessante nuance kunnen bieden. Ze ondersteunen deze gedachte door aan te geven dat KAM-sectie geen conclusie geeft, maar wel meer informatie over de werkzaamheden die door de auditor werden uitgevoerd. De opinie heeft betrekking op het geheel van de jaarrekening. Volgens de respondenten zullen beide elementen meespelen in het beslissingsproces van stakeholders.

"... Natuurlijk de opinie is misschien het belangrijkste voor het verdere besluitvormingsproces van eventuele investeerders enzo, maar uiteindelijk denk ik toch ook dat die Key Audit Matters wel nuttige informatie geeft."

"Ja, het zal denk ik altijd een combinatie zijn omdat ze inderdaad wel willen weten waarschijnlijk waar dat de commissaris het meeste mee bezig is geweest tijdens de audit, maar langs de andere kant, kan de finale opinie toch ook nooit uit het oog verloren worden, denk ik. Het gaat toch altijd meespelen, vermoed ik."

4.2 Opstellen Key Audit Matters

Voor het opstellen van KAM's begint een auditor altijd met het verzamelen van kennis omtrent het bedrijf. Voor bedrijven die hun boekjaar afsluiten op 31 december starten auditkantoren de interimwerkzaamheden vanaf mei. Vanaf dan vragen ze tussentijdse cijfers op en worden de interne controles en processen bekeken. De processen van een bedrijf worden overlopen samen met de klant. Zo kan de auditor een inschatting maken waar enig risico zich kan schuilhouden. Er wordt bepaald welke risicoclassificatie van toepassing is. Men maakt een onderscheid tussen een *lower*, *higher* of een *significant risk*.

Als voorbeeld wordt het cash proces behandeld. Een classificatie toekennen gebeurt aan de hand van gesprekken met de klant en de uitgevoerde controle van het proces zelf. Klanten geven aan welke

controles zij toepassen op hun cashproces. Hierbij wordt er ook gekeken of het management mogelijk het bedrag dat op de jaarrekening staat, kan beïnvloeden of dat het proces automatisch verloopt. Indien de bankconfirmaties op het jaareinde één voor één afgestemd kunnen worden dan is het risico dat er iets fout gaat relatief klein. Dit krijgt dan het label: *lower risk*. In de gesprekken lieten de auditoren vaak vallen dat als er sprake is van *management estimates*, dit zijn inschattingen gemaakt door het management van de gecontroleerde entiteiten, er wel een hoger risico aan gelinkt zal worden. Ze bekijken de mate waarin het management de cijfers kan beïnvloeden.

Na deze risico-inschatting zullen de auditoren de interne controlesystemen van de onderneming testen. Hierna volgen de substantieve testen. De bevindingen zullen besproken worden met het management en het auditcomité. Op basis van de bevindingen zal de auditor zijn opinie geven over de getrouwe weergave van de financiële overzichten (Branson et al., 2017). Zo kan er een beeld gevormd worden hoe zij zelf hiernaar kijken. Hierbij kan het comité ook aangeven of er volgens hen nog andere risico's zijn die de auditor in acht moet nemen. Het auditcomité wil een auditor ook *challengen*. Met het auditcomité wordt besproken of er nog andere risico's zijn. Uiteindelijk zal de auditor aan de hand van het auditrapport zijn opinie en de KAM's communiceren naar stakeholders. Het aantal KAM's ligt vaak tussen de drie en zes.

4.2.1 Discussie auditcomité

Over het algemeen hebben KAM's dus geen impact gehad op het auditproces. Ook Gaeremynck et al. (2018) halen aan dat de draagkracht van een audit niet gewijzigd is. De onderliggende auditwerkzaamheden zullen bijgevolg niet anders zijn dan voor de uitgebreide controleverklaring. Het gesprek met het auditcomité kan mogelijk wel een andere invulling gekregen hebben omwille van het extra onderdeel dat toegevoegd dient te worden aan het controleverslag. Vroeger ging de discussie over interne zaken, maar nu is er een extra complexiteit bijgekomen omdat de kernpunten van de controle gerapporteerd worden naar externen toe. Doordat in dit onderzoek verwacht werd dat de discussie met het auditcomité een andere invulling gekregen heeft, werd onderzocht of de discussies met het auditcomité veranderd zijn na de invoering van de uitgebreide controleverklaring.

Propositie 1: De verplichte rapportering van KAM's zal de discussies met het auditcomité wezenlijk veranderd hebben.

Verschillende beroepsbeoefenaars geven aan dat de geïdentificeerde risico's en de evaluatie ook al voor de rapportering van KAM's besproken werden met het auditcomité. Maar door het rapporteren krijgen de externen meer informatie. In volgend citaat wordt ook aangegeven dat het rapporteren van KAM's hierdoor geen gemakkelijke opgave is voor hen omdat ze een evenwicht moeten vinden in wat ze rapporteren.

"In het verleden deden we dat ook al. Op dat gebied is er niks veranderd, het is gewoon het blootleggen aan de buitenwereld. Dankzij de bekendmaking van de kernpunten van de controle zullen investeerders en ander belanghebbenden toegang hebben tot informatie die tot heden alleen beschikbaar was voor het bestuursorgaan en het auditcomité. Maar kijk er

moet echter een evenwicht worden gevonden dat het volume en de relevantie van de openbare gemaakte informatie betreft. De controleverklaring moet informatief zijn maar vooral ook relevant en leesbaar. Dus dat wil net zeggen dat je het moet het weergeven zodat het ook duidelijk is. Dus je moet daar geen technische uiteenzetting gaan geven van het manuele boekingsproces. Je moet het fact based onderbouwen, niet te veel toeters en bellen, maar gewoon zeggen waar het op staat.”

Zo halen ze ook aan dat een auditcomité een onafhankelijk orgaan is. Dit kan ook afgeleid worden uit onderstaand citaat. Ze zouden er dus geen belang bij mogen hebben dat bepaalde dingen niet vermeld worden. Hun doel is het *challengen* van bedrijven en kijken welke risico's er bestaan.

Het auditcomité kan aanhalen dat ze denken dat auditoren het risico verkeerd begrepen hebben. Indien dit het geval is zullen bedrijfsrevisoren dit ook toegeven. De input die het auditcomité geeft, wordt gebruikt. Het is mogelijk dat het auditcomité tegen het bekend maken van bepaalde risico's ingaat, maar uiteindelijk blijven de beroepsbeoefenaars onafhankelijk en zullen zij het laatste woord hebben. Als zij ervoor kiezen het toch op te nemen omdat zij het van belang vinden dan zal het ook gerapporteerd worden. Dit geval leidt wel tot enkele discussies, maar uiteindelijk komen ze altijd tot een overeenstemming. Indien de auditor een risico verkeerd begrepen heeft, zullen ze dit aanpassen.

“Dat orgaan heeft ook als objectief om de auditor te challengen op een aantal zaken. Dan wordt er eigenlijk in samenspraak, dan wordt er eigenlijk mee overlegd. Dat voorstel wordt besproken en dan kunnen zij zeggen ja we zien toch ook nog andere risico's. Hoe ga je daar mee om? Ze kunnen input geven of ze kunnen ook zeggen dat ze het ongelukkig geformuleerd vinden. Dat kan ook. Zij kunnen ook zeggen dat ze het er niet mee eens zijn, maar het is nog altijd mijn verantwoordelijkheid of de verantwoordelijkheid van de auditor om het in het verslag te zetten. Dus als ik vind dat het er wel in moet staan en zijn vinden van niet dan levert dit toch wel wat discussies op. Ik moet dat op een onafhankelijke manier kunnen doen.”

De formulering van KAM's is volgens auditoren het moeilijkste bij het opstellen van KAM's. Dit wordt ook aangegeven in onderstaand citaat. Daarom is dit ook een belangrijk onderdeel van de discussie met het auditcomité en het management. Ze mogen aangeven of ze tevreden zijn met de formulering en indien niet zal deze ook herbekeken en aangepast worden. De formulering van KAM's is volgens auditoren het moeilijkste bij het opstellen van KAM's. Dit wordt ook aangegeven in onderstaand citaat.

“De grootste moeilijkheid die er is vanaf het ontstaan van de KAM's, is het formuleren ervan.”

Als auditor is het belangrijk de onderneming niet onnodig schade te berokkenen. Ze moeten opletten hoe de KAM's gerapporteerd worden. De extra aftoetsing of het juist verwoord is, is daarom cruciaal. De discussie zal dus grotendeels betrekking hebben op de beschrijving van de KAM's.

Volgende citaten geven een passend beeld van hoe de samenkomsten met het auditcomité verlopen:

"Nu natuurlijk als zij met iets afkomen waarvan zij zeggen nee nee dat is totaal verkeerd begrepen dat is niet zo'n risico of ja oké "...", dan gaan wij ook zeggen van oké dat hebben we fout begrepen, maar ik zeg het, hetgeen waar ze zouden tegenop kunnen ingaan is het publiek maken van bepaalde risico's. Maar goed daar zijn wij dan onafhankelijk in om te zeggen van ja maar we gaan het er toch inzetten want het is wel van belang. En dan is het kwestie van juist formuleren ja."

*"Ja zij gaan de formulering nakijken, maar in the end kom je altijd wel tot een consumm. "..."
Dat is een manier van samenwerken met een auditcomité. Dat is niet mekaar bevechten. Trouwens vanuit uw revisorenrol moet je ook opletten dat je een onderneming niet onnodig schade berokkent. Je moet wel opletten wat je schrijft. Dus het is normaal dat je dat wel toetst. Echt op fundamentele zaken heb ik zelf nog nooit een onenigheid gehad. Die ging over het aantal en of de documentatie of het beschrijven."*

"Dus uiteindelijk op basis van al die informatie wordt er dan nog eens finaal een afstemming gemaakt en dat gaat dan eigenlijk naar het auditcomité, waarin dat we ook ons, ja onze heel approach, ons planning procestiming enzo mee afstemmen. Dus uiteindelijk is dat ook een open discussie waarin dat we zeggen van ok, dat zijn volgens ons de punten en dan ja, hebben zij ook de mogelijkheid om te zeggen van oké, we zijn daar mee akkoord of we zien het eerder zo of moesten er toch dingen zijn die we nog niet hadden gezien, of niet wisten, ja dan is dat ook een moment om dat aan te brengen. Bij de ervaring die ik zelf al heb gehad, is dat eerder ja een open discussie maar daar zijn nooit echt nieuwe elementen naar voor gebracht van oei, dat hadden we nog niet gezien, alé daar hadden we nog niet aan gedacht. Op zich is dat meestal wel ja, een consensus en nooit echt een discussie."

Indien de auditoren vertelden over Nederland of het Verenigd Koninkrijk dat ze als voorbeeld hadden, haalden ze wel aan dat die discussies in het begin misschien minder vlot verliepen omdat het voor iedereen een nieuw gegeven was.

"Wij hadden ook al een aantal voorbeelden. Ik kan mij inbeelden dat de eerste discussies in de landen waar het voor het eerst geïmplementeerd geweest is, dat dat wel wat andere discussies waren dan degene die we nu hebben. Maar nu kunnen er ook discussies ten gronde gevoerd worden ook. Maar altijd constructief."

Voor de eerste propositie kan er gesteld worden dat de discussie met het auditcomité verloopt zoals beschreven in de literatuur. In beide elementen kwam naar voren dat de auditbevindingen meegedeeld worden aan de bedrijfsleiding en het auditcomité. Er worden nog steeds dezelfde risico's besproken met het auditcomité, alleen heeft de discussie een andere invulling gekregen. De oorzaak hiervan is dat auditoren de belangrijkste risico's nu aan verschillende stakeholders rapporteren en deze dus publiek maken. Tijdens de discussies wordt er daarom sterk gefocust op de formulering van de risico's en welke risico's openbaar gemaakt worden. Er wordt erg veel belang gehecht aan de KAM's omdat ze willen voorkomen dat ze een onderneming schaden.

4.2.2 Self-fulfilling prophecies

Omwille van de vrees voor een te sterke reactie van stakeholders op bepaalde KAM's lijken de discussies van de auditor en het auditcomité een andere invulling te hebben gekregen sinds de verplichting tot het rapporteren van KAM's. Er lijkt dus sprake te zijn van een vrees voor het voordoen van een *self-fulfilling prophecy* dit kan mogelijk als gevolg hebben dat auditoren bepaalde KAM's zullen vermijden in hun auditverslag.

Propositie 2: De meest doorslaggevende KAM's voor investeerders zullen niet gerapporteerd worden omdat auditoren een self-fulfilling prophecy willen vermijden.

Het is niet de bedoeling van bedrijfsrevisoren om een onderneming onnodig schade te berokkenen. Uit het merendeel van de interviews bleek dat bedrijfsrevisoren steeds bezig zijn met het maken van een evenwichtsoefening. Enerzijds willen ze stakeholders informeren door voldoende informatie te rapporteren, maar anderzijds willen ze de onderneming geen schade berokkenen. Zeker het eerstvolgende citaat geeft een indicatie dat ze hier gedurende langere tijd over nadenken. Dit geeft een indicatie dat er sprake is van een *self-fulfilling prophecy*. Verder blijkt uit onderstaande citaten dat auditoren bij het rapporteren sterk opletten welke KAM's ze juist rapporteren, net omdat dit aanleiding zou kunnen geven tot nare gevolgen.

"Je moet daar eigenlijk objectief blijven en je mag daar ook geen conclusie in zetten eigenlijk. Dus je moet eigenlijk objectief gaan zeggen van hoe heb je dat nu aangepakt. Wat is het risico en hoe heb je dat aangepakt. Het is wel een momentopname waarvoor goed wordt nagedacht en wat wel wat tijd in beslag neemt."

"...", "dus je moet een balans maken tussen, hoe concreet is het, hoe specifiek toepasbaar is het en breng ik daarmee de onderneming schade toe om dat publiekelijk in mijn document te gaan zetten? En dan is tegelijkertijd ook de vraag van ja oké, als ik dan niet specifiek mag zijn of als ik dan moet opletten met wat ik zeg in welke mate komt het dan nog tegemoet aan de informatie, richting het informatie objectief dat ik had want als ik maar los een standaardtekst moet schrijven, wat heeft iemand er dan nog aan?"

"..." "Je moet erover nadenken, hoe breng ik iets. Je moet je er zeer bewust van zijn dat dit op de markt gegooid wordt."

"...", "Trouwens vanuit uw revisorenrol moet je ook opletten dat je een onderneming niet onnodig schade berokkent. Je moet wel opletten wat je schrijft. Dus het is normaal dat je dat wel toetst.", "..."

Deze bevindingen kunnen gekoppeld worden aan de theorie over *self-fulfilling prophecies*. Net zoals bij een GCO waakt een auditor er steeds over dat hij de klant geen schade berokkent of zou kunnen berokkenen door een KAM te rapporteren.

Anderzijds vertelden ze dat alle risico's op dezelfde manier behandeld worden. De risico's en bevindingen van de auditor zullen besproken worden met het auditcomité. Dit wil daarom niet zeggen dat deze risico's vermeld zullen worden in het uitgebreide controleverslag. Zoals verschillende bedrijfsrevisoren aanhalen, zal niet alles vermeld worden in het auditverslag. Wel lijkt de onafhankelijkheid en objectiviteit van de auditor de bovenhand te nemen. Dit zal ertoe leiden dat ze de risico's rapporteren die zij gepast en nodig achten. Maar net zoals bij een going concern opinie bestaat er een dunne lijn tussen het rapporteren van bepaalde KAM's en paniek veroorzaken onder de stakeholders. De auditoren zullen dus wel objectief rapporteren, maar door de vrees voor een *self-fulfilling prophecy* kan het zijn dat ze het minder snel nodig achten om een bepaalde KAM te rapporteren.

"...", "Ik zal maar zeggen indien er bepaalde risico's van impairments zijn of van going concern bijvoorbeeld. Dat zijn de zaken die we dan zullen doen. Ze zullen vrij gelijkaardig zijn in alle behandelingen."

"Natuurlijk moet je niet alle informatie bloot leggen in je auditverslag. Dus je moet het aanhalen dat de investeerder het weet, maar zoals je waarschijnlijk ook gelezen hebt in de literatuur, wil het niet zeggen dat elke letter die wij zeggen tegen het auditcomité ook daarin moet staan. Je moet gewoon de lezer erop attent maken."

"Natuurlijk, het feit dat de investeerder het weet, de investeerder gaat er ook naar kijken en banken ook. Dus ik denk als persoonlijke mening, ik vind het zeer goed, je moet natuurlijk oppassen in de verwoording, dat je ook goed uw bespreking hebt met het auditcomité, met de klant dat het ook heel duidelijk wat je gaat opnemen. Want ze weten ook, het is een verplichting, maar je moet natuurlijk niet de hele interne keuken van een bedrijf gaan open en bloot gooien. Je moet zeggen waar het op staat, het is niet de bedoeling dat je gaat goochelen met getallen en met analyses die ze intern gemaakt hebben. Je moet fact based geven wat het is." "..."

Er lijkt dus een risico te zijn dat relevante risico's niet gerapporteerd worden omwille van de vrees voor een *self-fulfilling prophecy*. De verwijzing naar het *fact based* vermelden van de risico's kan wijzen op een standaardformulering om onnodige *self-fulfilling prophecies* te voorkomen. Ook worden enkele belangrijke stakeholders genoemd in het laatste citaat. Bedrijfsrevisoren letten goed op de verwoording zodat stakeholders geen verkeerde conclusie zullen trekken.

In onderstaand citaat wordt verwezen naar de verwarring die bij stakeholders kan voorkomen. Zo komt het voor dat stakeholders *transfer pricing* verwarren met belastingontduiking. Het wettelijke wordt in dat geval aanzien als iets onwettig. Indien een stakeholder deze verkeerde conclusie trekt, kan dit leiden tot een *self-fulfilling prophecy*. Alle belanghebbenden kunnen deze informatie raadplegen waardoor dit ervoor zorgt dat ze op de hoogte zijn van de fraude die vermeend gepleegd wordt in het bedrijf. Dit roept het verkeerde gedrag op. Dit kan eveneens teruggekoppeld worden naar de theorie. Hier werd ook besproken dat het trekken van een foute conclusie ernstige gevolgen kan hebben. In het geval van het aangehaalde voorbeeld kan dit er bijvoorbeeld toe leiden dat

leveranciers en klanten een verkeerde conclusie trekken over de vermeende fraude die gepleegd werd. Zij willen immers dat een bedrijf ethisch handelt en zijn cijfers waarheidsgetrouw voorstelt. Op basis van deze foute conclusie zullen ze hoogstwaarschijnlijk beslissen om de samenwerking met de onderneming stop te zetten of geen nieuwe samenwerking aan te gaan. Zeker omdat er in het verleden al veel fraudegevallen geweest zijn waarbij het telkens op een faillissement van de onderneming uitdraaide. Maar uiteindelijk kan dit er net toe leiden dat de onderneming zijn cijfers minder waarheidsgetrouw zal voorstellen om hun onderneming te redden van een faillissement. Zo kan het zijn dat ze hopen om nieuwe investeerders en schuldeisers aan te trekken. Ook bij werknemers kan dit ervoor zorgen dat het verkeerde gedrag opgeroepen wordt. Zij kunnen denken dat de interne controle van een onderneming niet optimaal werkt waardoor het niet moeilijk lijkt om fraude te plegen en zichzelf te verrijken.

"Als je over transfer pricing spreekt. "... Ik weet niet of iedereen dat verstaat. Sommige mensen maken dan de link met belastingontduiking. Wat daar totaal niet mee bedoeld wordt. Je hebt het begrip fiscale optimalisatie en belastingontduiking. Dat zijn twee andere dingen. Het ene is wettelijk en het andere is niet wettelijk, maar als je die twee door elkaar begint te gooien. "... Dus die manier van schrijven is, je moet dat duidelijk omschrijven, maar dat mag ook geen kleutertaal worden. Je gaat die Key Audit Matters wel lezen en ik ben er zeker van dat er mensen zijn die daar nog altijd niet weten hoe dat het nu in elkaar zit. Dat is ook niet erg, maar dat bedoel ik met hoe ver moet je nu gaan eigenlijk."

Uit onderstaand citaat werd afgeleid dat een auditor twee manieren heeft om ervoor te zorgen dat stakeholders geen foute conclusie trekken. De eerste mogelijkheid kan zijn dat er slechts weinig relevante risico's gerapporteerd worden. Stakeholders hebben dan de indruk dat alles in orde is. Een alternatief kan zijn dat alle risico's opgenomen worden, maar zo wordt er een overvloed aan informatie gegeven. Voor stakeholders is het in dit laatste geval erg moeilijk om de informatie af te leiden die zij nodig hebben voor hun beslissing. Beide gevallen zijn niet ideaal. In het eerste geval is er sprake van *Audit Matters*, maar niet van de kernpunten van de controle. In het tweede geval is het zo dat zowel *Key Audit Matters* als minder belangrijke en kleinere risico's gerapporteerd worden. Hieruit werd een indicatie afgeleid dat niet alle relevante risico's verschijnen in het auditverslag zodat een *self-fulfilling prophecy* vermeden wordt.

"Dit voorbeeld zit nu niet in dezelfde sector, maar voor een apotheker bijvoorbeeld geldt hetzelfde. Je gaat naar een apotheker toe en je zegt wat je hebt en die gaat iets meegeven, gaat men dan beginnen kritisch vragen te stellen? Heeft u daaraan gedacht? Nee eigenlijk niet, je krijgt iets en er wordt verondersteld dat dat wel zal werken, dat is eigenlijk hetzelfde."
"Als een dokter aan een operatie start dan zijn er ook een aantal risico's dat je daar misschien niet levend uitkomt als ze je opensnijden. Maar heeft de patiënt dan de behoefte dat de dokter gaat uitleggen wat de risico's zijn en hoe hij hiermee zal omgaan? En hoe deze allemaal afgedekt worden en dat hij bepaalde dingen in orde zal brengen en dat hij de persoon daarna weer zal dichtnaaien? Dat heeft men allemaal niet nodig. Het enige wat de patiënt wil, is dat het probleem opgelost is en natuurlijk dat hij op een juiste manier dichtgenaaid werd en weer verder kan met zijn leven."

Het volgende citaat bevestigt de bevinding die uit het vorige citaat afgeleid werd. Auditoren geven aan dat ze niet willen dat stakeholders foute conclusies trekken. Een audit is meer dan het rapporteren van *Key Audit Matters*, maar sommige stakeholders kunnen dit verkeerdelijk begrijpen.

"... Daar heb je natuurlijk gevolgen van als het dan misloopt. De gevolgen daarvan kunnen zijn dat mensen verkeerd zouden kunnen denken dat dit de enige elementen zijn waar je op focust, wat niet zo is. Het andere zou dan kunnen zijn dat er toch een aantal dingen mislopen en dat er gezegd wordt dat je erop gefocust hebt, maar het dan nog niet gezien hebt. Dus ja, waar zijn we allemaal mee bezig als professionele beroepsbeoefenaar. Dat zijn een aantal gevolgen die daaraan vasthangen, dus dat is nog iets in wording denk ik, in die evolutie. ..."

Ook hier blijkt dat de verwachtingskloof tot op heden nog steeds van toepassing is. Uit onderstaand citaat werd de afleiding gemaakt dat deze auditor het onterecht vindt dat het vertrouwen van het publiek in de rapportering zo laag is. De stakeholders moeten kunnen vertrouwen op de professionele oordeelsvorming van de auditor. Maar anderzijds kan impliciet uit dit citaat afgeleid worden dat de auditor niet achter de rapportering van KAM's staat omdat dit nare gevolgen kan hebben voor de onderneming. Met deze nare gevolgen worden de *self-fulfilling prophecies* bedoeld. De onderneming krijgt geen andere opinie door de rapportering van KAM's ook al lijkt dit voor de stakeholders wel zo.

"Dat is nu net het beroep van een revisor. Een revisor is onafhankelijk, een revisor moet zijn job kunnen uitoefenen in alle onafhankelijkheid. Dus maatschappelijk zou men kunnen verwachten dat men kan vertrouwen op de opinie van de revisor. Als men dat allemaal begint aan de kaak te stellen en te zeggen van ja maar, allé, moet dat daar ook in steken, en dat er in steken, zodanig dat leken daar denken hun oordeel over te vormen. Ja dan wordt het een zeer gevaarlijk verhaal hé, want wat is dan nog de kracht van het beroep uiteindelijk."

Door de theorie over *self-fulfilling prophecies* te bestuderen, kon er een link gelegd worden naar enkele voorbeelden en gevolgen die zich kunnen voordoen bij de bekendmaking van KAM's. In de meeste interviews kwam naar voren dat auditoren wel lijken te vrezen voor een mogelijke *self-fulfilling prophecy* en de gevolgen ervan. Hiermee rekening houdend lijkt het dat ze steeds rekening houden met welke KAM's ze zullen rapporteren en hoe ze deze formuleren. De formulering mag immers niet voor meerdere interpretaties vatbaar zijn. Indien dit wel het geval zou zijn, kan dit ervoor zorgen dat stakeholders een verkeerde conclusie trekken. Dit is hetgeen dat auditoren absoluut willen vermijden en wat aanleiding tot erg veel onzekerheid.

4.2.3 Mimetic isomorfisme

Sinds de rapporteringsverplichting van KAM's uiten verschillende auditoren hun bezorgdheid hierover. Voor hen brengt dit immers erg veel onzekerheid met zich mee. *Key Audit Matters* zijn publiek te raadplegen. Dit zorgt ervoor dat auditoren de mogelijkheid hebben om naar verschillende controleverslagen te kijken en hieruit inspiratie te halen. Dit brengt ons bij de laatste propositie die onderzocht werd.

Propositie 3: Bij de rapportering en het opstellen van de KAM's is er sprake van mimetic isomorfisme.

Bijna alle geïnterviewde auditoren gaven aan dat er voorbeelden ter beschikking zijn. Voornamelijk Engeland en Nederland werden aangehaald als voorlopers rond het rapporteren van KAM's. Sommigen gaven hierbij ook aan dat ze wel gekeken hebben naar deze voorbeelden en zeker in het begin. Zo konden de verwachtingen van de KAM's afgetoetst worden en kon er een betere inschatting gemaakt worden van hoe de rapportering concreet in zijn werk gaat.

"Toen dat werd opgestart is er ook gekeken naar voorbeelden, Angelsaksische en Nederland. Om te kijken van wat zijn nu de verwachtingen en hoe gaat dat nu concreet in zijn werk."

"Nederland is meestal wel zo een voorloper."

"Die Key Audit Matters, dat is niet enkel België hé. In principe is dat gebaseerd op internationale auditstandaarden, de welke dan ook in Europa dienen gevolgd te worden. Dus in principe ga je dat in Nederland zien, ga je dat in Luxemburg zien, ga je dat in België zien, je gaat dat eigenlijk overal zien." "..."

In onderstaande citaten haalden nog enkele auditoren aan dat er alsmaar meer voorbeelden voorhanden zijn. Alle commissarisverslagen zijn immers publiek te raadplegen. De voorbeelden die geraadpleegd kunnen worden, zijn niet alleen de voorbeelden van concurrenten, maar ook de KAM's gerapporteerd door collega's. De vele voorbeelden zorgen dat het proces makkelijker en meer routinematig verloopt omdat ze zich hierop kunnen inspireren. Het grote gevaar hierbij is dat de risico's *boilerplate* beschreven worden. Dit wil zeggen dat teksten al dan niet integraal hergebruikt zullen worden. Indien dit het geval is, gaat het doel teniet.

Het risico op het overnemen van voorbeelden lijkt alsmaar groter te worden naarmate de invoering langer van toepassing is. Het is de bedoeling dat KAM's voor elk bedrijf apart uitgeschreven worden. De kantoren die veel klanten hebben, hebben een grotere kans dat ze starten met het overnemen van bepaalde formuleringen en risico's waardoor men eigenlijk opnieuw een standaardopinie geeft. Deze auditoren geven zelf aan dat het vormen van een oordeel belangrijk blijft en dat het *boilerplate* rapporteren een valstrik is waar ze trachten niet in te lopen.

"We hebben altijd maar meer voorbeelden. Je krijgt altijd maar meer voorbeelden natuurlijk. Want je kan die publiek wel raadplegen, dus dat wordt altijd wel makkelijker omdat je minder zelf moet. Je kan dan wel allé, inspireren op bepaalde voorbeelden. Dus in dat opzicht wordt het makkelijker, maar dan is weer de kans dat je gewoon boilerplate dingen gaat schrijven, waardoor dat het voorbij gaat aan het objectief. Dus voor mij, het proces is wel verduidelijkt en gemakkelijker geworden, maar het blijft heel belangrijk denk ik in allé, het vormen van het oordeel. Dus euhm, laat daar, laat daar zeker geen valstrik zijn om in te lopen. "...", dat is toch een belangrijk aandachtspunt. "...", het is wel makkelijker."

"De bedoeling is dat je dat eigenlijk concreet uitschrijft voor elk bedrijf apart. Maar als je heel veel bedrijven hebt, ja dan is de kans groot dat je dat gaat beginnen over nemen. Dan

kom je eigenlijk opnieuw in een standaardopinie terecht. Wat dat nooit de bedoeling geweest is, dus dat is de uitdaging denk ik."

Ook indien het auditkantoor een nieuwe klant heeft, wordt er gekeken naar de KAM's die de voorgangers reeds vermeldden in het verslag.

*"... Normaal gezien is er altijd een commissaris geweest, een ander kantoor, als het een eerste jaar engagement is. Dus dan gaan we ook altijd een file review doen op hun dossier. Dan gaan we ook eigenlijk kunnen zien wat hun factoren geweest zijn om bepaalde elementen wel of niet op te nemen. Dus uiteindelijk op basis van al die informatie wordt er dan nog eens finaal een afstemming gemaakt en dat gaat dan eigenlijk naar het auditcomité.
..."*

Hoewel de auditoren stellen dat ze het *boilerplate* rapporteren willen vermijden, kan het dat de rapportering op termijn evolueert tot een standaardrapportering. Uit onderstaand citaat kan afgeleid worden dat de risico's gelijkaardig zijn doorheen de jaren. Dit geeft een indicatie dat achtereenvolgende jaren dezelfde formulering gebruikt zal worden. Ze stellen dat ze niet alles zomaar overnemen omdat ze ieder jaar opnieuw de herbeoordeling doen. Dit leidt uiteindelijk tot dezelfde conclusie. Hieruit kan wel niet geïmpliceerd worden hoe diep ze de *reassessment* jaarlijks aanpakken. Het zou kunnen dat de herbeoordeling niet even nauwkeurig gebeurt als het jaar voordien. Als de bedrijfsrevisoren de klant beter kennen, lijken ze sneller geneigd de KAM's over te nemen. Impliciet lijken ze te neigen naar het overnemen van de verwoording. Ook lijkt de herbeoordeling van de risico's niet meer even nauwkeurig te verlopen als in het eerste jaar van een auditmandaat. Indien de KAM's jaarlijks sterk vergelijkbaar zijn, kan dit ertoe leiden dat stakeholders denken dat de auditor zijn werk niet voldoende uitgeoefend heeft. Daarom lijkt het nastreven van enige variatie interessanter.

*"... Ieder jaar ga je die Key Audit Matters moeten updaten, dus je mag dat niet klakkeloos overschrijven. Je moet de reassessment altijd opnieuw doen. Het blijft een Key Audit Matter en natuurlijk als je de klant heel goed kent dan ga je dit jaar na jaar gewoon maar aanpassen. Ja dan gaat dat. Maar als er effectief een nieuw topic komt, moet je altijd van nul beginnen.
..."*

"Wij bekijken elk jaar opnieuw en evalueren elk jaar terug of er nieuwe of andere risico's zijn bijgekomen die als KAM in onze audit opinie dienen opgenomen te worden. Uiteraard, zijn veel van de risico's jaar over jaar hetzelfde en lijkt me het niet onlogisch dat deze consistent blijven. In elk eerste jaar van een nieuw mandaat zullen we intern weer de nodige consultaties dienen te doen omtrent KAM's, waarbij er qua wording en vooral qua risico's nog eens kritisch zal gekeken worden naar de KAMs."

Verschillende bedrijfsrevisoren vertelden dat de KAM's en risico's ook erg afhankelijk van industrie tot industrie zijn. Er wordt gekeken in welke industrie het bedrijf zit en aangegeven dat dit mede de KAM's zal bepalen. Dit lijkt te betekenen dat er een risico schuilt in het overnemen van de KAM's van bedrijven die zich in dezelfde industrie situeren. Ook geeft een bedrijfsrevisor aan dat ze al eens

sterk de neiging hebben om elementen redelijk standaard voor te stellen. Het feit dat de revisoren zelf aangeven dat er alsmaar meer voorbeelden publiek toegankelijk zijn, is ook een indicatie dat de diversiteit zal afnemen.

"Maar algemeen, want we hebben nogal eens de neiging om dat zowat boilerplate te maken, als je begrijpt wat ik bedoel, dus vooral gestandaardiseerd, terwijl het eigenlijk niet de bedoeling is."

De bedrijfsrevisoren vermelden dat ze een soort van database hebben opgesteld waaruit ze informatie kunnen halen. Dit kan erop wijzen dat de diversiteit zal afnemen door de jaren heen. Deze vermelding doet vermoeden dat auditoren naar bestaande KAM's zullen kijken en hieruit inspiratie zullen halen. Een mogelijk gevolg is dat ze dezelfde formuleringen zullen gebruiken voor verschillende bedrijven en doorheen de jaren.

"Dus doorheen de jaren hebben wij eigenlijk een soort van database verzameld waaruit er geput wordt en als er effectief nieuwe dingen zijn, dan is het altijd, het team die bepaalde voorstellen gaat doen en terug de evaluatie door de verschillende mensen. Maar er wordt wel altijd gelet op dat de beschrijving duidelijk is en objectief en ook dat we in onze procedurebeschrijving enkel dat opnemen wat we effectief doen en dat daar geen interpretatie mogelijkheden kunnen of twijfels over kunnen ontstaan, dat is eigenlijk een beetje het belangrijkste eigenlijk."

De bekomen resultaten kunnen gelinkt worden aan de theorie rond *mimetic* isomorfisme. Wetenschappelijk onderzoek beschrijft dat auditoren die moeten omgaan met onzekerheid op zoek zullen gaan naar voorbeelden. De bovenstaande citaten geven weer dat de meeste auditoren wel kijken naar anderen, hoewel de auditoren ook wel op zichzelf blijven nadenken. Toch lijkt het risico van *mimetic* isomorfisme te bestaan. In het begin van de invoering werd gekeken naar de rapportering in Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Hierna was het mogelijk om inspiratie op te doen bij concurrenten die ook actief zijn op de Belgische markt. Dit kan door de commissarisverslagen te raadplegen of doordat er een file review gebeurt bij een nieuwe klant. Het overnemen van KAM's van concurrenten is niet de enige vorm waaronder er sprake kan zijn van *mimetic* isomorfisme. Zo lijken auditoren ook jaarlijks hun eigen KAM's over te nemen. Een extra onzekerheid lijkt te bestaan omwille van het feit dat een gerapporteerde KAM aanleiding kan geven tot een *self-fulfilling prophecy*. Dit zorgt er waarschijnlijk voor dat auditoren sneller geneigd zijn de verwoording over te nemen om negatieve reacties te vermijden.

5. Conclusie

Verschillende partijen maken gebruik van de financiële verslaggeving van een onderneming om beslissingen te nemen met betrekking tot deze onderneming. Voor hen is het belangrijk dat de beschikbare informatie betrouwbaar is. Op basis van de uitgevoerde controlewerkzaamheden kan een externe auditor zijn opinie formuleren over deze betrouwbaarheid.

Reeds enkele jaren liggen het auditberoep en het auditrapport zwaar onder vuur. Zo is er nog steeds sprake van de verwachtingskloof. Deze kloof geeft het verschil weer tussen de verwachtingen van de gebruikers van de financiële overzichten en hetgeen de externe auditor kan verwezenlijken en tot doel heeft. Ook het feit dat de auditor gebruik maakt van een *pass/fail*-model om zijn auditopinie uit te brengen krijgt zware kritiek. Er zijn immers slechts vier auditopinies, waardoor de communicatieve waarde van het auditrapport te wensen overlaat. De auditopinie is het enige bedrijfsspecifieke element in de controleverklaring. Voor de rest wordt er gebruik gemaakt van generieke taal. Dit zorgt ervoor dat de stakeholders geen volledig beeld krijgen van de omvang van de controlewerkzaamheden die door de auditor uitgevoerd werden. De boekhoudschandalen en financiële crisis zorgden ervoor dat het vertrouwen van de belanghebbenden nog sterker was afgenomen waardoor de kritiek nog nooit zo zwaar was.

Daarom beslisten de wetgevers om het auditverslag uit te breiden met de rapportering van Key Audit Matters (KAM's). Dit zijn de belangrijkste aangelegenheden die zich voordeden bij het uitvoeren van de audit, volgens de professionele oordeelsvorming van de auditor. Ze willen met het nieuwe, uitgebreide controleverslag het vertrouwen van stakeholders in de financiële verslaggeving herstellen. Het doel was een transparantere verslaggeving te bekomen door bedrijfsspecifieke informatie te verschaffen.

In dit onderzoek ligt de focus op de verplichting tot het rapporteren van Key Audit Matters (KAM's). Er werd getracht een beeld te schetsen van hoe bedrijfsrevisoren omgaan met het opstellen van *Key Audit Matters* en welke beslissingsprocessen hierbij spelen. Hieronder valt het bepalen van KAM's en welke uiteindelijk in het auditrapport zullen gecommuniceerd worden. We hadden echter geen idee hoe deze KAM's tot stand kwamen. Dit komt doordat in de wetenschappelijke literatuur voornamelijk onderzoek is gedaan naar welke impact KAM's hebben op investeerders, wat KAM's zijn en wat de reden voor de verplichte rapportering van KAM's is. Door dit onderzoek wordt bijgedragen aan de literatuur omdat er onderzocht wordt met welke gevoeligheden de auditor tijdens het opstellen van KAM's dient rekening te houden.

Dit kwalitatief onderzoek op basis van acht interviews leidde tot enkele bevindingen. Allereerst bleek uit de resultaten dat de auditoren de KAM's reeds bespraken met het auditcomité, maar eerder waren dit voornamelijk interne risico's (in geval van een verklaring zonder voorbehoud). Dit is de reden waarom de inhoud van de discussies een andere invulling gekregen lijkt te hebben. De significante aangelegenheden dienen naar externen gecommuniceerd te worden, wat zorgt voor een extra complexiteit. Ook de formulering wordt als erg moeilijk ervaren. Tijdens deze discussies blijken auditoren dan ook in discussie te gaan met het auditcomité over welke KAM's gerapporteerd zullen

worden en hoe deze geformuleerd dienen te worden. Voor deze partijen is het belangrijk dat *self-fulfilling prophecies* vermeden worden. Dit is de tweede bevinding van dit onderzoek. Een *self-fulfilling prophecy* is een voorspelling die leidt tot het uitkomen van de voorspelling. Een voorbeeld hiervan is het aanhalen van een going concern in een KAM. De auditor wijst hiermee op mogelijke continuïteitsproblemen. Dit kan ertoe leiden dat klanten geen vertrouwen meer hebben in de onderneming en daarom niets meer zullen aankopen. Indien er geen omzet meer is, geraakt het bedrijf waarschijnlijk in continuïteitsproblemen waardoor de *prophecy* waar wordt.

Het uitvoeren van een audit is steeds erg complex en vergt een grote mate van professionele oordeelsvorming van de auditoren. De resultaten tonen aan dat bedrijfsrevisoren steeds een evenwichtsoefening maken. Het doel van de uitgebreide controleverklaring is immers meer informatie ter beschikking stellen aan de stakeholders. Maar een auditor wil een onderneming geen schade berokkenen. Iedere *Key Audit Matter* kan een *self-fulfilling prophecy* veroorzaken. Auditoren weten niet hoe stakeholders op bepaalde KAM's zullen reageren waardoor dit leidt tot veel onzekerheid. Deze onzekerheid lijkt ervoor te zorgen dat er sprake is van *mimetic* isomorfisme en dit vormt de derde bevinding van dit onderzoek. *Mimetic* isomorfisme wil zeggen dat auditoren geneigd zijn om zich te inspireren op voorbeelden van andere auditoren. Uit de resultaten blijkt dat auditoren zich lijken te inspireren op voorbeelden van collega's of concurrenten en deze al dan niet integraal overnemen. Al vanaf het begin bestaat er onzekerheid over de inhoud en welke KAM's gerapporteerd moeten worden. Om een idee te vormen over hoe auditoren moesten omgaan met KAM's werd er gekeken naar voorbeelden in Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Maar voornamelijk de vrees voor een *self-fulfilling prophecy* lijkt een sterke invloed te hebben op de onzekerheid. Deze onzekerheid lijkt dan ook een belangrijke rol spelen in het overnemen van bepaalde KAM's van concullega's. Het gevolg hiervan is dat de diversiteit dreigt af te nemen naarmate de verplichting om KAM's te rapporteren gedurende langere tijd van toepassing is. Er zullen alsmaar meer voorbeelden beschikbaar zijn en uit de vrees voor een negatieve reactie van stakeholders lijken auditoren geneigd deze KAM's over te nemen. Zo kan de onzekerheid van het rapporteren van KAM's vermeden worden. De onzekerheid en de moeilijkheid van het verwoorden lijken een trigger te zijn om KAM's eerder op een standaardwijze te rapporteren aangezien auditoren deze als moeilijk aanschouwen. Dit maakt het verleidelijk de KAM's van vorige jaar over te nemen indien stakeholders hier niet negatief op reageerden. De rapportering van een nieuwe KAM leidt waarschijnlijk tot het overnemen van KAM's van andere auditoren. Auditoren hopen zo te vermijden dat stakeholders een verkeerde conclusie trekken of te sterk reageren.

Indien al het bovenstaande op termijn van toepassing is, dreigt het doel niet verwezenlijkt te worden en evolueert het auditrapport terug naar een standaardrapportering. De verwachtingskloof veroorzaakt door de informatie-asymmetrie wordt in dit geval niet kleiner, maar leidt misschien zelfs tot een grotere kloof omdat de gebruikers van de jaarrekening alleen maar hogere verwachtingen hebben door het uitgebreide controleverslag. Ook voor de informatiekloof, de kloof tussen de informatie die stakeholders denken nodig te hebben om een geïnformeerde beslissing te maken en hetgeen zij ter beschikking krijgen is er geen sprake van een verbetering. Deze zal nog steeds aanwezig zijn aangezien het standaardinformatie is die gedeeld wordt met de stakeholders. Zij ervaren het dan als minder informatief. Dit kan zelfs het geval zijn indien de auditoren steeds

opnieuw de risico's analyseren, maar eenzelfde uitkomst bekomen wordt. Daarom lijkt het nastreven van variantie in de rapportering van KAM's een must. Zo krijgen stakeholders de gewenste en bedrijfsspecifieke informatie waardoor de informatiekloof afneemt.

Voor de auditoren kan het een aanbeveling zijn om ervoor te zorgen dat ze verschillende KAM's rapporteren omdat een consistente rapportering als minder informatief ervaren wordt. Indien ze steeds verschillende KAM's opnemen, zorgt dit ervoor dat de stakeholders de controleverklaring als informatief beschouwen. Dit zorgt ervoor dat de informatiekloof zal verkleinen.

Natuurlijk is er ook sprake van enkele beperkingen. Een eerste beperking van dit onderzoek komt voort uit het feit dat er gedurende interviews steeds vertekening kan ontstaan. Het risico op sociaal wenselijke antwoorden zal altijd bestaan. Ook de vertekening aan de zijde van de interviewer kan niet uitgesloten worden. Zo is het mogelijk dat tijdens de analyse van de resultaten een verkeerde interpretatie gekoppeld wordt aan een bepaalde uitspraak of aan de lichaamstaal van een geïnterviewde.

Een tweede beperking bestaat in het feit dat KAM's pas sinds 2016 verplicht zijn. Daardoor hebben nog niet alle auditoren hier veel ervaring mee. De kleinere auditkantoren bijvoorbeeld komen hier minder mee in aanraking. Indien KAM's langer ingevoerd zouden zijn, zou er meer ervaring zijn en kon de rapportering van de verschillende auditkantoren beter vergeleken worden. De mogelijke gevolgen van de theorieën die van toepassing zijn, zouden dan ook beter zichtbaar zijn.

Ten slotte kunnen de gevolgen van de processen die in deze masterproef in kaart gebracht werden, enkel kwantitatief onderzocht worden. Het doel van een kwalitatief onderzoek is een beschrijving formuleren. Op basis van dit onderzoek kan er dus geen uitsluiting gegeven worden over de gevolgen. Dit leidt tot een piste voor verder onderzoek.

Een piste voor verder onderzoek is aan de hand van kwantitatief onderzoek nagaan wat de gevolgen op lange termijn zullen zijn. Uit mijn onderzoek blijkt dat er een risico bestaat en dit kan aan de hand van kwantitatief onderzoek onderbouwd worden. De neergelegde jaarrekeningen en jaarverslagen van ondernemingen van openbaar belang zijn publiekelijk raadpleegbaar. Zo kan er een overzicht gemaakt worden welke KAM's gerapporteerd werden. Hierop kan dan een analyse gemaakt worden welke topics het vaakst aan bod komen. Ook kan er in kaart worden gebracht of er sprake is van een standaardformulering of niet.

Een ander interessant vervolgstuk kan zijn dat onderzocht wordt of stakeholders een andere beslissing zouden nemen door de gerapporteerde KAM's. Zo wordt er gekeken of de rapportering van KAM's nuttig en waardevol is voor de stakeholders. Dit kan bijvoorbeeld aan de hand van het uitvoeren van experimenten. Een beleggersgroep is een mogelijke doelgroep omdat KAM's van toepassing zijn voor bedrijven van openbaar belang. Bij deze experimenten kan de reactie getoetst worden van verschillende stakeholders door gebruik te maken van de financiële overzichten van een onderneming waarbij telkens verschillende KAM's gerapporteerd worden. Een andere mogelijkheid is het vergelijken van de beslissing van stakeholders in het geval er geen KAM's gerapporteerd worden.

6. Lijst van geraadpleegde werken

- American Accounting Association (AAA). (1973). A Statement of Basic Auditing Concepts. *The Accounting Review*.
- Auditing Practices Committee (APC). (1985). Auditing Guideline - The Auditor's Considerations in Respect of Going concern.
- Braiotta, L. (2010). *The Audit Committee Handbook* (5th ed.). US: Wiley.
- Branson, J., Breesch, D., & Hardies, K. (2017). *Auditing*. Brugge: Die Keure.
- Breesch, D., Hardies, K., & De Muylder, J. (2012). The Added Value of Auditing in Belgium: Does Audit Remain If No Longer Mandatory? *SSRN*.
- Brook, D. A. (2012). Audited Financial Statements: Identifying Uses and Users. *The Armed Forces Comptroller*, 57(3), 11-15.
- Cadbury Committee. (1992). *Report of the committee on the Financial Aspects of Corporate Governance* (Vol. 1): Gee.
- Church, B. K., Davis, S. M., & McCracken, S. A. (2008). The Auditor's Reporting Model: A Literature Overview and Research Synthesis. *Accounting Horizons*, 22(1), 69-90.
- Citron, D. B., & Taffler, R. J. (2001). Ethical behaviour in the UK audit profession: The case of the self-fulfilling prophecy under going-concern uncertainties. *Journal of Business Ethics*, 29(4), 353-363.
- Corbin, J., & Strauss, A. (1990). Grounded Theory Research: Procedures, Canons and Evaluative Criteria. *Qualitative Sociology*, 13(1).
- Cordoş, G.-S., & Fülöp, M.-T. (2015). Understanding audit reporting changes: introduction of Key Audit Matters. *Accounting & Management Information Systems / Contabilitate si Informatica de Gestiune*, 14(1), 128-152.
- Corten, M., Steijvers, T., & Lybaert, N. (2017). The influence of the CEO's value perception towards auditing on audit demand in private firms. doi:10.1111/acfi.12304
- Corten, M., Steijvers, T., & Lybaert, N. (2018). Auditor choice in private firms: a stakeholders perspective. *Managerial Auditing Journal*, 33(2), 146-170.
- Deloitte. (2018). The role of the audit committee. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/center-for-board-effectiveness/us-audit-committee-resource-guide-section-2.pdf>
- Dimaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, Vol. 48 (No. 2), 147-160.
- Eisenhardt, K. M. (1989). Building Theories From Case Study Research. *Academy of Management. The Academy of Management Review*, 14(4), 532.
- Eisenhardt, K. M., & Graebner, M. E. (2007). Theory building from cases: Opportunities and challenges. *Academy of management journal*, 50(1), 25-32.
- Financial Accounting Standards Board (FASB). (2018). *Amendments to Statement of Financial Accounting Concepts No. 8*. August 2018 Retrieved from https://www.fasb.org/jsp/FASB/Document_C/DocumentPage?cid=1176171111614&acceptedDisclaimer=true.

- Gaeremynck, A., & Willekens, M. (2001). De informatiewaarde van het Belgische auditrapport onder de loep: evolutie vanaf vier jaar voor faling. *Tijdschrift voor Economie en Management*.
- Gaeremynck, A., Willekens, M., De Wolf, M., Loosen, M., Hardies, K., & Leleu, P. (2018). *Key audit matters (KAM)* (Vol. 2018: 1). Antwerpen: Maklu.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory Strategies for Qualitative Research*.
- Goodman, L. A. (1961). Snowball sampling. *The annals of mathematical statistics*, 148-170.
- Hayes, R., Dassen, R., Schilder, A., & Wallage, P. (2005). *Principles of Auditing - An introduction to International Standards on Auditing*.
- International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). (2011). *Enhancing the value of auditor reporting: Exploring options for change*.
- International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). (2015). ISA 701, Het communiceren van kernpunten van de controle in de controleverklaring van de onafhankelijke auditor. In.
- International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). (2016a). ISA 200, Algehele doelstellingen van de onafhankelijke auditor, alsmede het uitvoeren van een controle overeenkomstig de International Standards on Auditing. In.
- International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). (2016b). ISA 320, Materialiteit bij de planning en uitvoering van een controle. In.
- International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). (2016c). ISA 700, Het vormen van een oordeel en het rapporteren over financiële overzichten. In.
- International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). (2016d). ISA 705, Aanpassingen van het oordeel in de controleverklaring van de onafhankelijke auditor. In.
- Johnstone, K. M., Gramling, A. A., & Rittenberg, L. E. (2017). *Auditing: a risk-based approach to conducting a quality audit* (10 ed.). South Melbourne: South-Western.
- Khelil, I., Hussainey, K., & Noubbigh, H. (2016). The internal auditor. *Managerial Auditing Journal*, 31, 403-433.
- KPMG. (2017). Audit Committee Handbook. Retrieved from <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/be/pdf/Markets/aci-handbook.pdf>
- LaSalle, R. E., & Anandarajan, A. (1996). Auditors' views on the type of audit report issued to entities with going concern uncertainties. *Accounting Horizons*, 10(2), 51.
- Merton, R. K., & Merton, R. C. (1968). *Social theory and social structure*: Simon and Schuster.
- Mutchler, J. F. (1985). A multivariate analysis of the auditor's going-concern opinion decision. *Journal of Accounting Research*, 668-682.
- Norazura, M., & Amanuddin, S. (2018). The Implementation of ISA 701-Key Audit Matters: A Review. *Global Business & Management Research*, 10(3), 1107-1115.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods*: SAGE
- Pinto, I., & Morais, A. I. (2019). What matters in disclosures of key audit matters: Evidence from Europe. *Journal of International Financial Management & Accounting*, 30(2), 145-162. doi:10.1111/jifm.12095
- Porter, B., Ó hÓgartaigh, C., & Baskerville, R. (2012). Audit Expectation-Performance Gap Revisited: Evidence from New Zealand and the United Kingdom. Part 1: The Gap in New Zealand and the United Kingdom in 2008. *International Journal of Auditing*, 16(2), 101-129. doi:10.1111/j.1099-1123.2011.00443.x

- Porter, B., Simon, J., & Hatherly, D. (2003). *Principles of external auditing* (2 ed.). Chichester: Wiley.
- Reid, L. C., Carcello, J. V., Li, C., & Neal, T. L. (2019). Impact of Auditor Report Changes on Financial Reporting Quality and Audit Costs: Evidence from the United Kingdom. *Contemporary Accounting Research*, 36(3), 1501-1539. doi:10.1111/1911-3846.12486
- Shinde, J. S., Stone, T., & Willems, J. (2013). The Self-Fulfilling Prophecy's Effect on an Auditor's Issuance of a Going Concern Opinion. *Journal of Accounting and Auditing: Research & Practice*, 2013, 1-12.
- Sikka, P. (1992). Audit policy making in the UK: The case of 'the auditor's considerations in respect of going concern'. *European accounting review*, 1(2), 349-392.
- Simon, M. (2011). Analysis of qualitative data. *Dissertation and Scholarly Research: Recipes for Success*. Seattle: LLC.
- Sirois, L.-P., Bedard, J., & Bera, P. (2018). The Informational Value of Key Audit Matters in the Auditor's Report: Evidence from an Eye-Tracking Study. *Accounting Horizons*, 32(2), 141-162. doi:10.2308/acch-52047
- Stake, R. E. (2005). *Qualitative case studies*: Thousand Oaks, California: Sage.
- Thornberg, R. (2012). Informed Grounded Theory. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 56(3), 243-259. doi:10.1080/00313831.2011.581686
- Vanstraelen, A. (1999). The auditor's going concern opinion decision: A pilot study. *International Journal of Auditing*, 3(1), 41-57.
- Velte, P., & Issa, J. (2019). The impact of key audit matter (KAM) disclosure in audit reports on stakeholders' reactions: A literature review. . *Problems and Perspectives in Management*, 17(3), 323-341.
- Watzlawick, P. (1984). Self-fulfilling prophecies. *The production of reality: Essays and readings on social interaction*, 392-409.
- Yin, R. K. (2014). *Case Study Research: Design and Methods*: SAGE.